

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΡΑΝΤΖΗ
τού Μεγάλου Λογοθέτου

*** **

Κωνσταντινουπόλεως
Άλωσις

*** **

Εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια:
Αθανάσιος Α. Τσακνάκης
Φιλολόγος – Θεολόγος

*** **

ΕΙΔΙΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΚΔΟΣΗ – 2017

«Γι' αυτόν, λοιπόν, τον λόγο – επειδή μάς μετέδωσε την πολιτισμική παράδοση – ολόκληρη η ανθρωπότητα είναι οφειλέτης έναντι τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία διατήρησε εκείνη την ιστορική κληρονομιά τής Μιλήτου, τής Αθήνας, τής Αλεξάνδρειας, τής Αντιόχειας και των άλλων πόλεων. Δεν υπήρξε, λοιπόν, μεγαλύτερη κακοτυχία από την κατάκτηση τής Κωνσταντινούπολης από τις τουρκικές ορδές, και ίσως να μην υπάρχει μεγαλύτερη ατίμωση για την Ευρώπη από το να πρέπει να ατενίζει τον τουρκικό βαρβαρισμό μέσα στην Μίλητο, στην Έφεσο, στην Πέργαμο, στο Βυζάντιο, στην Σμύρνη (την πατρίδα τού Ομήρου), στην Αδριανούπολη, στην Αντιόχεια, στην Τραπεζούντα και αλλού, στις πόλεις που ήταν πάντοτε ελληνικές...».

**Φεδερίκο Κάρλος Κρούτβικ Σαγρέδο,
«Το Ελληνικό Θαύμα: από την Μαγεία στην Επιστήμη»,
Χώρα των Βάσκων, Μάιος τού 1993.**

Εισαγωγή

Ο Γεώργιος Φραντζής (ή Σφραντζής) είναι ο σημαντικότερος από τους μέχρι σήμερα γνωστούς ιστορικούς της άλωσης της Κωνσταντινούπολης, της οποίας υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, όντας Μεγάλος Λογοθέτης της Αυτοκρατορικής Αυλής του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, με τον οποίον διατηρούσε άριστες σχέσεις εμπιστοσύνης, φιλίας και συνεργασίας. Η διήγησή του, η αναφερόμενη στην θρυλική άλωση, εμπεριέχεται στο περίφημο έργο του «Χρονικόν», το οποίο συνέγραψε στην Κέρκυρα, όπου – ως μοναχός της Ιεράς Μονής Ταρχανειωτών – πέρασε τα τελευταία έτη της ζωής του.

Ο Γεώργιος Φραντζής γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, στα 1401, από γονείς καλλιεργημένους και αριστοκράτες, και έλαβε ιδιαίτερα επιμελημένη παιδεία. Σε νεαρή ηλικία έγινε Γραμματέας του Αυτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγου, ενώ αργότερα έλαβε το αξίωμα του Πρωτοβεστιάριου. Στα σαράντα πέντε έτη του ορίστηκε Έπαρχος της Σπάρτης και έπειτα ονομάστηκε Μεγάλος Λογοθέτης, θέση που διατήρησε μέχρι την ημέρα της άλωσης της Πόλης, όταν συνελήφθη από τους Τούρκους εισβολείς.

Δεν είναι γνωστό εάν κατόρθωσε να δραπετεύσει ή εάν εξαγόρασε την ελευθερία του καταβάλλοντας λύτρα, αλλά είναι βέβαιο ότι – μαζί με την οικογένειά του – κατέφυγε στον Μυστρά, όπου υπηρέτησε στην Αυλή του Δεσπότη της Αχαΐας, Θωμά Παλαιολόγου, αδελφού του τελευταίου Αυτοκράτορα, μέχρι τα 1460. Κατόπιν μετοίκησε στην Κέρκυρα, όπου ενδύθηκε το μοναχικό σχήμα. Εκεί απεβίωσε γύρω στο 1478.

Οι πλούσιες πληροφορίες, που σώζονται στις σελίδες του «Χρονικού» του, σχετικά με τις τελευταίες ημέρες της Αυτοκρατορίας, τον ηρωικό θάνατο του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου και την άλωση της Πόλης, είναι ιδιαίτερα σημαντικές επειδή ακριβώς προέρχονται από έναν συγγραφέα που έζησε από πολύ κοντά και με ξεχωριστή ένταση όλη αυτή την ταραγμένη χρονική περίοδο. Το κείμενό του, επαρκώς αμερόληπτο και σε ικανοποιητικό βαθμό διαφωτιστικό, αποτελεί μία από τις πιο αξιόπιστες ιστορικές πηγές για εκείνη την εποχή, αν και είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι ενίοτε γίνεται κατ' εξοχήν δραματικό, πράγμα που μάλλον δικαιολογείται εάν ληφθεί υπ' όψιν η θέση και η δράση του συγγραφέα του κατά την εποχή που ο ίδιος περιγράφει.

Μετά από προσεκτική ανάγνωση, ωστόσο, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί στον αναγνώστη η πανταχού παρούσα «χριστιανική μοιρολατρία» του Γεωργίου Φραντζή, χαρακτηριστικό μάλλον παράξενο – ή έστω αταίριαστο – για έναν άνθρωπο που κάποτε υπήρξε πρωταγωνιστής σε σκληρές πολιτικές διαπραγματεύσεις, σε ακανθώδεις διπλωματικές διεργασίες, σε ριποκίνδυνες αποστολές προς εχθρούς και συμμάχους, καθώς και σε επικίνδυνες ανακτορικές πλεκτάνες, δολοπλοκίες και ραδιουργίες, αλλά τόσο η ιδιότητα του μοναχού, όσο και το περιβάλλον του ησυχαστηρίου όπου άρχισε και περάτωσε την συγγραφή του έργου του, μάς υποχρεώνουν να πιστέψουμε ότι επηρέασαν σημαντικά το ύφος του κειμένου του.

Η περιγραφή των τελευταίων ημερών, καθώς και της ίδιας της άλωσης της Πόλης αποτελούν κεφάλαια του τρίτου και του τέταρτου βιβλίου του «Χρονικού» (Βιβλίο Γ΄, κεφάλαια γ΄, δ΄, ε΄, στ΄, ζ΄, η΄ και θ΄. Βιβλίο Δ΄, κεφάλαιο β΄). Στην παρούσα έκδοση – όπου το υλικό του τρίτου βιβλίου συμπεριλαμβάνεται στο πρώτο μέρος, ενώ του τέταρτου στο δεύτερο – καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε

η μετάφρασή τους στην νέα ελληνική γλώσσα να διατηρήσει την αφηγηματική ακρίβεια, την πλούσια ορολογία και το ξεχωριστό λογοτεχνικό ύφος τού πρωτοτύπου κειμένου. Τα συνοδευτικά σχόλια στοχεύουν τόσο στην πληρέστερη κατανόηση λέξεων ή φράσεων τού «Χρονικού», όσο και στην αναλυτικότερη προσέγγιση ορισμένων φαινομένων ή καταστάσεων τής πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας εκείνης τής εποχής.

A.T.

Κωνσταντινουπόλεως Άλωσις

Μέρος Α΄

Ο αμηράς¹ Μωάμεθ, έχοντας δει και ακούσει τις περιφανείς νίκες και τους πολέμους τού πατέρα του και των άλλων τρισκατάρατων προγόνων του, συλλογιζόταν τι αξιομνημόνευτο να κάνει και ο ίδιος. Αυτά έχοντας στον νου του, έλαβε μιά κακόγνωμη απόφαση εναντίον μας: να κάνει πόλεμο κατά τής Πόλης. Έλεγε, λοιπόν, στον εαυτό του: «εάν νικήσω την Πόλη, θα έχω καταφέρει το καλύτερο από όλους τους προγόνους μου, γιατί εκείνοι, έχοντας κάνει πολλές απόπειρες εναντίον τής Πόλης, τίποτε δεν κατόρθωσαν».

Εξαιτίας αυτής τής κρυφής σκέψης, τού φάνηκε καλό να κτίσει φρούριο κοντά στο στενό των Ασωμάτων, όπως ήδη έχω πει, γιά να το έχει ως καταφύγιο γιά όσα μελετούσε να πράξει, ώστε κανένα πλοίο, μικρό ή μεγάλο, να μην δύναται να κατεβεί από τον Εύξεινο πόντο προς την Πόλη, αλλά και γιά να είναι στον ίδιο εύκολο το πέρασμα από την Ασία προς την Ευρώπη. Έχοντας αυτή την επιθυμία, βιαζόταν ν' αρχίσει όσα μελετούσε, οπότε, στις 26 Μαρτίου τού έτους 6.960², ήρθε και εγκαταστάθηκε στο στενό γιά να οικοδομήσει το φρούριο.

Βλέποντας, τότε, ο βασιλιάς³ τις πανουργίες του, θέλησε να ξεκινήσει πρώτος αυτός την μάχη, ώστε να τον εμποδίσει. Μερικοί, όμως, από τους συγκλητικούς, τους ιερείς και τους λαϊκούς παρεμπόδισαν την απόφαση και την θέληση τού βασιλιά, λέγοντάς του: «ας μην ξεκινήσει η μάχη από την βασιλεία σου, μέχρι να δούμε τι θέλει αυτός να κάνει, γιατί ακόμη και το φρούριο να κτίσει, εύκολα το καταλαμβάνουμε, επειδή είναι πίο κοντά σ' εμάς». Αργότερα, ωστόσο, είδαν ότι το φρούριο ήταν τέλειο και τότε αληθινά κατάλαβαν ότι έτρεφαν κενές ελπίδες, οι

¹ Ο εμίρης, ο ηγέτης των πιστών.

² Πρόκειται γιά το έτος 1452 μ.Χ. Εδώ η χρονολόγηση γίνεται «από κτίσεως κόσμου», δηλαδή από εκείνο το έτος, το έτος «μηδέν», κατά το οποίο υποτίθεται ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο μας.

³ Στο κείμενο, με τον όρο «βασιλιάς» εννοείται ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος.

ανόητοι. Εγώ⁴ παρέμενα σε αναμονή τού ταξιδιού, γιά το οποίο είχα ετοιμαστεί, αφού λέγαμε «θα δούμε σήμερα, θα δούμε αύριο, και από την ξηρά δεν είναι συνετό, γιατί το εγχείρημα είναι επικίνδυνο, αλλά θα βρούμε κάποιο πλοίο».

Τον Ιούνιο τού ίδιου έτους άρχισε, λοιπόν, η μάχη. Ο στρατός επιτέθηκε εναντίον μας και αιχμαλώτισε όλους όσους κατοικούσαν έξω από την Πόλη. Εκείνον τον καιρό τελείωσε και το φρούριο, στο οποίο οικοδομήθηκαν τρεις ισχυροί πύργοι, οι δύο προς την ξηρά και ο άλλος προς την θάλασσα, ο οποίος ήταν και λίγο μεγαλύτερος των δύο. Το εύρος των τειχών ήταν εικοσιπέντε πόδια, ενώ το εσωτερικό εμβαδόν τους ήταν τριάντα δύο πόδια. Έπειτα σκέπασε τους πύργους με μόλυβδο, και ασφάλισε καλά ολόκληρο το φρούριο, εγκαθιστώντας μέσα του φρουρά.

Στις 28 Αυγούστου ξεκίνησε από εκεί και έφτασε στα οχυρώματα τής Πόλης, ενώ την πρώτη τού Σεπτεμβρίου τού 6.961⁵ πέρασε στην Ανδριανούπολη – όπως φαίνεται – γιά να παρατηρήσει, μέσα σε αυτές τις δύο μέρες, τα τείχη και τις τάφρους τής Πόλης, καθώς και οτιδήποτε άλλοτε είχε στο μυαλό του. Το ίδιο φθινόπωρο, την πρώτη τού Οκτωβρίου, έστειλε στην Πελοπόννησο τον Τουραχάν και τους δύο γιούς του, Αχμέτ και Ομάρ, μαζί με πολύ στρατό, γιά να πολεμήσουν εναντίον των δεσποτών⁶, των αδελφών τού βασιλιά, και να τους παρακωλύσουν και να τους εμποδίσουν μέσω τού πολέμου, ώστε να μην μπορέσουν ν' αφήσουν τον τόπο τους και να έλθουν ως σύμμαχοι στον βασιλιά. Ο αμηνάς, λοιπόν, τους πρόσταξε να τους εμποδίζουν γιά ολόκληρο τον χειμώνα, ώστε να μην βρουν την ευκαιρία να έλθουν να βοηθήσουν την Πόλη και τον βασιλιά, τον αδελφό τους.

Πήγε, τότε, ο Τουραχάν, άλωσε αμέσως τα τείχη τού Ισθμού, και πολλοί σκοτώθηκαν και από τις δύο πλευρές, δηλαδή και χριστιανοί και άπιστοι, κυρίως χριστιανοί, οι οποίοι τράπηκαν σε φυγή. Εγκαταλείποντας την Κόρινθο, προχώρησε μέσω τής Πελοποννήσου, άλλους αιχμαλωτίζοντας, άλλους σκυλεύοντας, άλλους εξανδραποδίζοντας – όποιους έβρισκε – και έφτασε μέχρι την επαρχία τής Αρκαδίας και τον Μεσσηνιακό κόλπο, βαδίζοντας την οδό τής Ιθώμης και λεηλατώντας ολόκληρο τον Μεσσηνιακό κόλπο, μέχρι την Μαντίνεια. Βλέποντας, τότε, τον στενό και δύσβατο τόπο, μέσω τού οποίου δεν θα μπορούσαν να βαδίσουν όλοι μαζί, παρέδωσε στον γιό του, τον Αχμέτ, ένα αρκετά μεγάλο τμήμα τού στρατού και τού ζήτησε να διασχίσει την οδό που περνούσε από τον Λεοντάρη. Εκείνος κινήθηκε μέσω άλλης οδού.

Μόλις το έμαθαν αυτό οι δεσπότες και αδελφοί τού βασιλιά, έστειλαν κρυφά, μαζί με στρατό, τον Ματθαίο Ασάνη, ο οποίος πήγε στο μέρος απ' όπου θα περνούσε ο Αχμέτ, έπεσε αιφνιδίως πάνω του και σκότωσε και αιχμαλώτισε πολλούς. Ένας από τους αιχμαλώτους ήταν και ο ίδιος ο Αχμέτ, ο γιός τού Τουραχάν. Αυτόν τον έστειλαν στην Σπάρτη, στον δεσπότη κυρ Δημήτριο.

⁴ Ο ίδιος ο Γεώργιος Φραντζής, που τότε ήταν μέγας λογοθέτης, δηλαδή κάτι σαν πρωθυπουργός τής κυβέρνησης.

⁵ Το νέος έτος ξεκινούσε την πρώτη Σεπτεμβρίου, όπως ξεκινά και στις μέρες μας το νέο εκκλησιαστικό έτος. Ενώ, λοιπόν, κατά την σημερινή χρονολόγηση, ακόμη βρισκόμαστε στο 1452 μ.Χ. (στο 6.960 από κτίσεως κόσμου), ο συγγραφέας σημειώνει το επόμενο έτος (το 6.961, δηλαδή το 1453 μ.Χ.).

⁶ Το αξίωμα τού «δεσπότη», δηλαδή τού ανώτατου και απόλυτου πολιτικού άρχοντα, ήταν αξίωμα τής πολιτείας.

Στις 17 Ιανουαρίου τού ίδιου έτους⁷ γεννήθηκε και ο διάδοχος τού γένους των Παλαιολόγων και τής βασιλείας, κληρονόμος αυτού τού μικρού σπινθήρα των Ρωμαίων⁸, ο κύριος Ανδρέας ο Παλαιολόγος, ο γιός τού δεσπότη κυρ Θωμά τού πορφυρογέννητου. Έτσι, λοιπόν, είχαν τα πράγματα στην Πελοπόννησο.

Όταν έλαμψε η άνοιξη, ο αμηνράς εφοδίασε τον στόλο, που είχε κατασκευασμένο, με μικρά και μεγάλα τηλεβόλα, τα οποία είχε προετοιμασμένα, και έπειτα έστειλε μπροστά τον Χαρατή πασά, μαζί με φουσάτο, ο οποίος ήρθε και απέκλεισε την Πόλη. Προτού να έρθει ο αμηνράς, ο Χαρατή πασάς πολιορκησε και κατέλαβε τους πύργους που βρίσκονταν έξω από την Πόλη, στους αγρούς και στα χωριά, στους οποίους ήταν συναγμένοι μερικοί άνθρωποι εξαιτίας τής αιφνίδιας εμφάνισης τού στρατού. Ένα μέρος απ' αυτούς υποδουλώθηκε, ένα άλλο μέρος πέθανε από τον λοιμό και την κακοπάθεια, ενώ αρκετοί χριστιανοί αιχμαλωτίστηκαν. Παράλληλα, έρχονταν συνεχώς πολλά από τα αναγκαία και τα απαραίτητα για τον πόλεμο, καθώς και πολιορκητικές μηχανές. Έφερναν και πολλά τηλεβόλα. Τόσο μεγάλο ήταν το μέγεθος μερικών από αυτά, που ούτε σαράντα ζεύγη βοδιών δεν μπορούσαν να σύρουν το καθένα, ή και πενήντα ζεύγη βοδιών ή και περισσότερες από δύο χιλιάδες ανθρώπων.

Στις 2 Απριλίου έφτασε και ο αμηνράς μαζί με αναρίθμητο πλήθος στρατού, πεζικού και ιππικού. Αφού ήρθε, έστησε την σκηνή του απέναντι στην πύλη τού αγίου Ρωμανού, ενώ ο στρατός του – σαν την άμμο τής θάλασσας – κατασκήνωσε στην ξηρά που ονομάζεται Εξαμίλι, από την μία παραλία μέχρι την άλλη. Ο στρατός τής Ανατολής έστησε τις σκηνές του στο δεξί μέρος τού αμηνρά, μέχρι τις ακτές τής θάλασσας, την Χρυσή πύλη, ενώ ο ευρωπαϊκός⁹ στα αριστερά, μέχρι την Ξύλινη πύλη, τις ακτές τού Κερατίου κόλπου. Ο αμηνράς ήταν περικυκλωμένος από σκαμμένα χαρακώματα και ξύλινους σταυρωτούς πασσάλους, ενώ έξω από τα χαρακώματα βρίσκονταν οι γενίτσαροι και οι άλλοι ευγενείς τού παλατιού του. Ο πασάς, που ήταν συγγενής τού αμηνρά, ήρθε και κατασκήνωσε πάνω από τον Γαλατά, μαζί με τον στρατό που του εμπιστεύτηκαν.

Την ίδια μέρα, έφτασε και ένα τμήμα τού στόλου του και πλησίασε στις ακτές τής θάλασσας τής Πόλης. Ήταν μέχρι και τριάντα τριήρεις και δρόμωνες, καθώς και εκατόν τριάντα πλοία και πλοιάρια και μονήρεις. Έτσι πλησίασε την Πόλη, πολιορκώντας την με κάθε τρόπο και με κάθε μηχανή, έχοντας περικυκλώσει – από ξηρά και από θάλασσα – τα δεκαοχτώ μίλια τής Πόλης.

Ο βασιλιάς διέταξε να τοποθετήσουν την βαρύτατη σιδερένια αλυσίδα στο στόμιο τού λιμανιού, ώστε να εμποδίζεται η επίθεση τού στόλου των εχθρικών πλοίων. Πίσω από την αλυσίδα τοποθέτησε τα παρευρισκόμενα πλοία, ώστε να εμποδίζουν δυνατότερα την είσοδο και να αντιμάχονται τα εχθρικά. Τα πλοία ήταν τα ακόλουθα: τρία από την Λιγουρία, ένα από την Καστίλλη τής Ιβηρίας, [...] από την Προβηγκία τής Γαλλίας, τρία από την Κρήτη – ένα από την πόλη που ονομάζεται Χάνδακας, και δύο από την Κυδωνία – και όλα ήταν καλά προετοιμασμένα, σε πολεμική παράταξη. Έτυχαν, επίσης, εκεί και τρεις μεγάλες εμπορικές τριήρεις των

⁷ Πρόκειται για το έτος 1453 μ.Χ., μόνον που ο Ιανουάριος – κατά την χρονολόγηση τού Γεωργίου Φραντζή – δεν είναι ο πρώτος, αλλά ο πέμπτος μήνας τού έτους.

⁸ Οι Βυζαντινοί θεωρούσαν – και όχι άδικα – την αυτοκρατορία τους ως κληρονόμο τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

⁹ Είναι πολύ σημαντικό για κάθε μελετητή τού χρονικού τής άλωσης τής Πόλης – Ευρωπαϊκό και μη – να έχει πάντοτε υπ' όψιν του ότι ένα διόλου ευκαταφρόνητο πλήθος πρόθυμων ευρωπαϊών μισθοφόρων και συμμάχων μαχόταν – ενίοτε με ιδιαίτερο πάθος – στο πλευρό των Τούρκων κατακτητών.

Ενετών, τις οποίες οι Ιταλοί συνήθιζαν να αποκαλούν «γρόσσες» ή, καλύτερα, «γαλαέτσες», ενώ υπήρχαν παραταγμένες και άλλες ταχύπλοες τριήρεις, προς φύλαξη και εξυπηρέτηση των εμπορικών. Ο βασιλιάς πρόσταξε να παραμείνουν και αυτές εκεί, γιά να συνδράμουν την Πόλη. Έτσι, λοιπόν, ήταν τακτοποιημένο το λιμάνι.

Στην ξηρά, οι εχθροί έστησαν εκείνο το μεγάλο τηλεβόλο¹⁰, που είχε πλάτος στομίου δώδεκα σπιθαμές, καθώς και πολλά άλλα τηλεβόλα, άξια παρατήρησης. Έπειτα κατασκεύασαν ένα ψηλό ανάχωμα, το υποστήριξαν με σταυρωτά ξύλα, έβαλαν επάνω του τα τηλεβόλα και σφοδρά χτυπούσαν τα τείχη τής Πόλης σε δεκατέσσερα σημεία. Από τα πετροβόλα μηχανήματα καταστράφηκαν πολλές περιφανείς κατοικίες, κοντά στα τείχη, και κυρίως τα ανάκτορα, ενώ με τα τηλεβόλα σκορπούσαν τρόμο στην Πόλη, χτυπώντας και κλονίζοντας τείχη και πύργους.

Εξαιτίας των μικρών και των μεγάλων τηλεβόλων, των βαλλιστρών, των τόξων και των άλλων μηχανημάτων, δεν έλειπαν οι θάνατοι και από τις δύο πλευρές. Ο πόλεμος δεν σταματούσε ούτε την ημέρα ούτε την νύχτα, οι συμπλοκές, οι συρράξεις, οι ακροβολισμοί, καθώς ο αμηνράς έλπιζε ότι, εφόσον εμείς ήμασταν λίγοι και πολύ αποκαμωμένοι, εύκολα θα καταλάμβανε την Πόλη, οπότε δεν μας άφησε καθόλου να ξεκουραστούμε.

Εκείνο το μεγάλο και ισχυρό τηλεβόλο, επειδή συνεχώς εκσφενδόνιζε και επειδή δεν ήταν φτιαγμένο από πολύ καθαρό μέταλλο, διερράγη ενόσω ο τεχνίτης τού έβαζε φωτιά, και καταμερίσθηκε σε πολλά κομμάτια, από τα οποία σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν πολλοί. Όταν το άκουσε αυτό ο αμηνράς, λυπήθηκε πολύ και πρόσταξε να φτιάξουν στην θέση του άλλο, ισχυρότερο, ενώ μέχρι εκείνη την ημέρα δεν είχαν καταφέρει τίποτε αξιόλογο εναντίον μας.

Στις 15 τού ίδιου μήνα έφτασε και ο υπόλοιπος στόλος του από τον Εύξεινο πόντο, την Νικομήδεια και την Ασία. Τα πλοία ήταν τριακόσια είκοσι. Υπήρχαν δεκαοχτώ τριήρεις και σαρανταοχτώ διήρεις, ενώ τα υπόλοιπα – μέχρι τον αριθμό των τριακοσίων είκοσι – ήταν μακριά πλοία και πλεούμενα, φορτωμένα με πεζούς και τοξότες πάμπολλους στον αριθμό. Υπήρχαν, επιπλέον, και εικοσιπέντε εμπορικοί δρόμωνες, φορτωμένοι με ξύλα, ασβέστη, πέτρες και άλλα υλικά κατάλληλα γιά την πολιορκία πόλεων. Ωστόσο, δεν τους ήταν εύκολη η είσοδος στο λιμάνι εξαιτίας τού λόγου που προείπαμε. Ήρθαν, λοιπόν, από την ανατολική ακτή τού Πέραν και αγκυροβόλησαν λίγο πιό κάτω από το Διπλοκίονο, κοντά στην εκκλησία τού αγίου Κωνσταντίνου.

Στις δέκα τού ίδιου μήνα ο αμηνράς καταμέτρησε τον στόλο του και το χερσαίο στράτευμα, ιππείς και πεζούς, και βρήκε τετρακόσια είκοσι ιστία: τριήρεις, διήρεις, μονήρεις, δρόμωνες, πλοία και πλεούμενα. Ο στρατός, τον οποίον ήθελε γιά τις μάχες τής ξηράς, αριθμούσε διακόσιες πενήντα οχτώ χιλιάδες ανδρών. Από την άλλη, οι άνδρες που βρίσκονταν μέσα στην Πόλη, η οποία είχε τόσο μεγάλο μέγεθος, ήταν τέσσερις χιλιάδες εννιακόσιοι εβδομήντα τρεις, χωρίς τους ξένους, που ήταν μόλις δύο χιλιάδες. Εγώ γνωρίζω καλά ότι τόσοι ήταν, εξαιτίας τού ακόλουθου λόγου: ο βασιλιάς πρόσταξε τους δημάρχους και τους στρατηγούς να καταγράψουν ακριβώς ο καθένας την δημαρχία του, όσους μπορούσαν να σταθούν στις επάλξεις, κοσμικούς και μοναχούς, καθώς και τι όπλα διέθετε ο καθένας από αυτούς γιά να αμυνθεί. Έτσι, λοιπόν, καθένας δήμαρχος έδωσε τον κατάλογο τής δημαρχίας του στον βασιλιά, κ' εκείνος με κάλεσε και μού είπε: «αυτή η δουλειά αφορά εμένα,

¹⁰ Κατασκευαστής τού «μεγάλου τηλεβόλου» (ενός μεγάλου και ιδιαίτερα ισχυρού γιά εκείνη την εποχή κανονιού) ήταν ο ουγγρικής καταγωγής και χριστιανικού θρησκευματος οπλοουργός τού αμηνρά, Ουρβανός.

επειδή απαιτεί προφύλαξη και μυστικότητα, οπότε πάρε τα κατάστιχα τού καταλόγου, κάθισε στην κατοικία σου και υπολόγισε ακριβώς πόσοι είναι οι άνδρες, τι όπλα έχουν, ασπίδες, τόξα και τηλεβόλα». Αφού εκτέλεσα την προσταγή τού βασιλιά, παρουσίασα στον αφέντη και βασιλιά μου το κατάστιχο, πολύ λυπημένος και σκυθρωπός, ενώ ο αριθμός παρέμεινε μυστικός μεταξύ μόνον εκείνου και εμού.

Υπήρξαν, όμως, και πολύ λίγοι από τους άρχοντες και τους πολίτες – εντελώς άχρηστοι και με δειλές καρδιές – οι οποίοι, εξαιτίας τού φόβου τού πολέμου και των υπόλοιπων δεινών, είχαν από καιρό φύγει από την Πόλη. Μόλις αυτό έφτασε στ' αυτιά τού βασιλιά, εκείνος στέναξε από την καρδιά του και τίποτε άλλο δεν είπε.

Υπήρχε και κάποιος από την Λιγουρία, ναύαρχος και κύριος δύο πλοίων, ονομαζόμενος Ιωάννης Ιουστινιάνης, που είχε κοντά του γενναίους στρατιώτες. Όταν ο βασιλιάς τον είδε επιδέξιο στα πάντα, τον διόρισε δήμαρχο και στρατηγό τριακοσίων ανδρών, και τού έδωσε την εξουσία να διοικεί και να φροντίζει και για άλλα αναγκαία στην διεξαγωγή τού πολέμου, ελπίζοντας πολύ σε αυτόν, ο οποίος – στην αρχή – όντως πραγματοποίησε αξιομνημόνευτα έργα.

Όταν ο αμηνάς ξαναδιόρθωσε και αποκατέστησε γρήγορα το κομματιασμένο τηλεβόλο, άρχισαν να χτυπούν με βία, ημέρα και νύχτα, τα τείχη και να μας προκαλούν πολύ τρόμο με κάθε πολεμική μηχανή, με ακροβολισμούς και ισχυρές συρράξεις και συμπλοκές. Το κακό ήταν πολύμορφο. Οι δικοί μας, πάλι, μάθαιναν καθημερινά τις πολεμικές μηχανές, ενώ παρατηρούσαν και τις εχθρικές, εγκαταλείποντας κάθε δειλία και φόβο, βρίσκοντας νέους τρόπους και νέες μεθόδους για να βλάπτουν αρκετά τους εχθρούς. Οι τεχνικές μας, όμως, δεν άντεχαν στον χρόνο, επειδή δεν είχαμε μεγάλη άνεση ούτε τα απαραίτητα για την μάχη και τον αποκλεισμό.

Έχοντας χαλάσει – με τα τηλεβόλα και τα πυροβόλα μηχανήματα – τα τείχη σε μερικά σημεία, και θέλοντας έπειτα να γεμίσουν τις τάφρους, ώστε εύκολα να εισβάλουν μέσα από τα χαλάσματα, κατ' αρχήν εκτέλεσαν ακροβολισμούς και συρράξεις και, εν τω μεταξύ, έριχναν επιπλέον χώμα στις τάφρους, κλαδιά δέντρων και άλλα υλικά. Μερικοί, μάλιστα, πάνω στην βιασύνη τους, έριχναν και τις σκηνές τους. Το θέαμα ήταν ενδιαφέρον: πολλοί από αυτούς, εξαιτίας τού μεγάλου αριθμού τους και τού συνωστισμού που υπήρχε, έπεφταν μέσα στην τάφρο, ενώ όσοι έρχονταν από πίσω τους έριχναν χωρίς έλεος τα ξύλα και τα χώματα επάνω τους και τους σκέπαζαν οικτρά, στέλνοντάς τους ζωντανούς στον άδη. Άλλοι, πάλι, οι πιο ισχυροί και δυνατοί, πάνω στην ορμή και στην βιασύνη τους, επίτηδες και αμείλικτα έριχναν εκεί – αντί για κλαδιά και χώματα – τους ασθενέστερους. Ωστόσο, κάνοντας ακόμη και τούτα, δεν μπορούσαν να φύγουν αβλαβείς από τα τηλεβόλα και τα άλλα βλητικά μηχανήματα. Οι εχθροί, λοιπόν, έπεφταν εξευτελιστικά και καταπλήττονταν από όσα μηχανήματα εκσφενδόνιζαν βαριές πέτρες από τα τείχη. Και από τους δικούς μας, όμως, αρκετοί δεν έμεναν αβλαβείς.

Έσυραν, τότε, τα τηλεβόλα τους μέχρι το χείλος τής τάφρου και έγινε φρικαλέα και η μάχη και ο πόλεμος και η συμπλοκή. Και οι δικές μας απαντήσεις, όμως, δεν ήταν αδέξιες. Ήταν αξιοθαύμαστο το ότι, όντας χωρίς πολεμική εμπειρία, νικούσαμε, ενώ καταφέρναμε πράγματα υπεράνω των δυνάμεών μας εξαιτίας τής μεγαλοψυχίας και τής γενναιότητάς μας. Εκείνοι γέμιζαν τις τάφρους καθ' όλη την ημέρα, ενώ εμείς ανεβάζαμε από μέσα τους τα υλικά και τα ξύλα καθ' όλη την νύχτα, οπότε τα ορύγματα των τάφρων παρέμεναν όπως ήταν και πρωτύτερα. Τους πύργους, που χαλούσαν, τους επισκευάζαμε αμέσως, χρησιμοποιώντας καλάθια και ξύλινα δοχεία οίνου και άλλα ξύλινα αντικείμενα γεμάτα με χώμα.

Ο αμηνάς παρατηρούσε και ένοιωθε ντροπή που η επιθυμία του δεν πραγματοποιούνταν και τότε θέλησε να κατασκευάσει και άλλη πολεμική μηχανή και

πρόσταξε να του παρουσιαστούν μερικοί άνδρες, από εκείνους που ήταν σε θέση να γνωρίζουν πώς να φτειάχνουν τρύπες κρυμμένες κάτω από την γη, ώστε μέσω αυτών εύκολα ο στρατός να μπει στην Πόλη. Σύμφωνα με το πρόσταγμά του, άρχισαν ν' ανοίγουν τα όρυγματα. Ωστόσο, κάποιος Ιωάννης Γερμανός, πολύ εξασκημένος στις πολεμικές μεθόδους, καθώς και στην χρήση του υγρού πυρός¹¹, αντιλήφθηκε το τέχνασμα και έσκαψε μία άλλη τρύπα, αντίθετης φοράς, την οποία γέμισε περίτεχνα με υγρό πυρ. Όταν οι Τούρκοι ήρθαν μέσα από την τρύπα τους, αυτός με χαρά άναψε το πυρ, το οποίο βρισκόταν στην αντίθετη τρύπα, που ο ίδιος είχε ανοίξει, και κατέκαψε πολλούς από αυτούς και έβγαλε άχρηστη την τεχνική τους. Μία μόνον τρύπα των εχθρών δεν μπόρεσε – από λάθος – να βρει ο γενναίος Γερμανός. Οι Τούρκοι, τότε, άναψαν κ' εκείνοι το υγρό πυρ, το οποίο είχαν προετοιμάσει, αλλά δεν κατόρθωσαν τίποτε, εκτός από ένα μικρό μέρος κάποιου παλιού πύργου, το οποίο έπεσε εξαιτίας τού κρότου τού πυρός και το οποίο εμείς αμέσως επιδιορθώσαμε. Υπήρχαν και μερικοί γέροντες, οι οποίοι έλεγαν ότι και σε άλλες μάχες οι εχθροί είχαν κάνει κάτι παρόμοιο, αλλά τίποτε δεν είχαν κατορθώσει, επειδή το μεγαλύτερο μέρος τής Πόλης, κάτω από τα τείχη, είναι πετρώδες.

Έχοντας κάνει σφάλμα και έχοντας διαψευσθεί από αυτές τις ελπίδες του, ο αμηνάς μεταχειριζόταν και άλλα, νέα εφευρήματα και τεχνάσματα για την πολιορκία. Κατασκεύασε, λοιπόν, από χοντρά ξύλα μία τεράστια τροχοφόρο ελέπολη¹² που είχε μεγάλο πλάτος και ύψος. Από μέσα και από έξω την έντυσε με τριπλά δέρματα βουβαλιών και βοδιών. Πάνω της είχε πύργους και παραπετάσματα, αναβάθρες και καταβάθρες, ώστε να μην μπορούμε να βλάψουμε όσους ήταν μέσα της. Το πίσω μέρος της ήταν ανοιχτό, ώστε εύκολα να μπαίνουν και να βγαίνουν όσοι θέλουν, ενώ το μέρος εκείνο, που θα πλησίαζε στο όρυγμα, είχε τρεις μεγάλες πύλες με καλά θωρακισμένα παραπετάσματα, όπως προείπαμε. Μέσα της και γύρω της υπήρχε κάθε είδους πολεμικό όργανο και κατασκεύασμα, καθώς και πολύ υλικό και ξύλα, για να τα ρίξουν στην τάφρο την κατάλληλη στιγμή και να μπουν μέσα με ευκολία. Είχε και κλίμακες με πλεκτούς αναβαθμούς, οι οποίες μαζεύονταν με σχοινιά που αμέσως σήκωναν ψηλά την καθεμία. Κατηύθυνε προς τα τείχη και κάθε άλλο μηχανήμα που μπόρεσε ποτέ να συλλάβει ανθρώπινος νους και που ο βασιλιάς δεν έλπιζε να δει, αλλά δεν κατάφερε να αλώσει το φρούριο.

Σε άλλα σημεία κατασκεύασαν και άμαξες με πολλούς τροχούς, που από πάνω ήταν σαν πύργοι, καλυμμένοι και αυτοί με τον τρόπο που προείπαμε, ενώ είχαν έτοιμες και πάρα πολλές μηχανές, εφοδιασμένες με υγρό πυρ, και μέσα σε μία ώρα προετοιμάστηκαν ώστε όλοι να ξεκινήσουν ταυτόχρονα την σύρραξη.

Πρώτα, λοιπόν, μ' εκείνο το φοβερό τηλεβόλο χτύπησαν σφοδρά κ' έριξαν στο έδαφος τον πύργο που βρισκόταν δίπλα στην πύλη τού αγίου Ρωμανού, κ' ευθύς έσυραν το ίδιο τηλεβόλο και το έστησαν επάνω από το όρυγμα, οπότε η μάχη και η συμπλοκή έγινε φοβερή και φρικαλέα. Ξεκίνησε πριν από την ανατολή τού ήλιου και κράτησε για ολόκληρη την ημέρα. Πότε, λοιπόν, αγωνίζονταν δυνατά στην συμπλοκή και στην σύρραξη, πότε έριχναν στην τάφρο τα ξύλα, τα άλλα υλικά και τα χώματα που υπήρχαν μέσα στην ελέπολη. Από τα χαλάσματα τού πύργου και από τα υλικά που εκείνοι έριχναν, κατάφεραν να κατασκευάσουν μία ευθεία οδό για τον εαυτό τους. Οι δικοί μας τους παρεμπόδιζαν γενναία και πολλές φορές τους κατακρήμνιζαν από τις κλίμακες και κατέκοψαν μερικές ξύλινες κλίμακες και

¹¹ Το «υγρό» ή «ελληνικό» (λόγω τής καταγωγής των εφευρετών του) πυρ ήταν ένα είδος εύφλεκτου χημικού μείγματος, τού οποίου τα συστατικά ακόμη δεν έχουν προσδιοριστεί με ακρίβεια.

¹² Είδος βαριά εξοπλισμένης και ευμεγέθους πολιορκητικής μηχανής.

καρτερικά οι εχθροί αποκρούστηκαν πολλές φορές μέσα σ' εκείνη την ημέρα, μέχρι την πρώτη ώρα τής νύχτας.

Οι ασεβείς αγανάκτησαν από τους πολλούς κόπους και από τις πληγές. Η συμπλοκή και ο πόλεμος σταμάτησε, επειδή έλπιζαν ότι κατά το πρωί, με λίγο κόπο, θα έβρισκαν εύκολα την λύση. Οι ελπίδες τους, όμως, διαψεύστηκαν γιατί ο Ιωάννης Ιουστινιάνης – σαν ένα διαμάντι – ενθάρρυνε καθ' όλη την νύχτα τους στρατιώτες του και τους συμβούλευε, ενώ παρών ήταν και ο βασιλιάς, μαζί με πολλούς άλλους, οι οποίοι πήγαν σ' εκείνο το σημείο για να βοηθήσουν, και καθ' όλη την νύχτα και με πολύ κόπο άδειασαν τις τάφρους και ανόρθωσαν με μύριους μηχανισμούς τον πεσμένο πύργο και πυρπόλησαν από κάτω την ελέπολη των εχθρών, εκεί όπου βρισκόταν.

Γύρω στο τρίτο λάλημα τού πετεινού, ήρθαν με χαρά για να βρουν εύκολα – όπως είπαμε – την λύση και, βλέποντας τις ελπίδες τους να έχουν χαθεί, έμειναν κατάπληκτοι. Ο αμηνάς λυπήθηκε πολύ, ντροπιάστηκε και θαύμασε την επιδεξιότητα των δικών μας και είπε, τάχα με θαυμασμό, «ακόμη και αν μού το έλεγαν οι τριάντα εφτά χιλιάδες προφήτες, ότι οι ασεβείς», και εννοούσε εμάς, «θα μπορούσαν μέσα σε μία νύχτα να κάνουν όσα έκαναν, δεν θα το πίστευα». Έπειτα, λοιπόν, θεωρώντας ότι εμείς δεν φοβόμασταν ούτε δειλιάζαμε στους ακροβολισμούς και στις συρράξεις που μας έκαναν καθ' όλη την ημέρα, ούτε από τα αναρίθμητα τηλεβόλα και από τα βέλη και τις πέτρες που σαν βροχή εξ ουρανού έριχναν από πάνω εναντίον μας, και ότι δεν υπολογίζαμε κανέναν κίνδυνο, ταραχτήκε και συγχύστηκε πολύ ο νους του, τόσο τού ίδιου, όσο και των συμβούλων του. Έτσι, λοιπόν, είχαν τα πράγματα.

Ενώ γίνονταν αυτά και η Πόλη πολιορκούνταν, τρία πλοία τής Λιγουρίας φορτώθηκαν στην Χίο, έπεσαν σε βολικό άνεμο και κατέπλευσαν προς εμάς. Καθώς έρχονταν, συνάντησαν καθ' οδόν και άλλο ένα βασιλικό πλοίο, από την Σικελία, που ερχόταν φορτωμένο με σιτάρι. Κάποια νύχτα, έφτασαν κοντά στην Πόλη. Το πρωί, όταν οι τριήρεις τού αμηνά, που φύλαγαν την περιοχή, αντιλήφθηκαν τα πλοία, όρμησαν με χαρά εναντίον τους μαζί με ένα μεγάλο τμήμα τού υπόλοιπου στόλου, κάνοντας θόρυβο με τα τύμπανα και τις κεράτινες σάλπιγγές τους, ελπίζοντας ότι εύκολα θα τα κυρίευαν. Αφού πλησίασαν και άρχισε η ναυμαχία και ακροβολίστηκαν, αρχικά έπλευσαν με αλαζονεία εναντίον τού βασιλικού πλοίου, το οποίο τα υποδέχτηκε πολύ άσχημα, προσβάλλοντάς τα εξαρχής με τηλεβόλα και βέλη και πέτρες. Όταν οι πρώρες τους έφτασαν κάτω από το πλοίο, το πλήρωμά του, με ειδικά κατασκευασμένες για το υγρό πυρ χύτρες, καθώς και με πέτρες, από μακριά τους εμπόδισε και πάλι, φονεύοντας πολλούς από αυτούς.

Εμείς, παρατηρώντας όλα τούτα πάνω από τα τείχη, προσευχόμεσταν στον Θεό να ελεήσει και αυτούς και εμάς. Ωστόσο, και ο αμηνάς στεκόταν έφιππος στις ακτές τής θάλασσας και παρατηρούσε τα τεκταινόμενα.

Και γιά τρίτη φορά οι εχθροί χτυπούσαν από μακριά κ' έπειτα θέλησαν να συγκρουστούν μαζί με τους δικούς μας με αλαζονεία και με μεγάλους αλαλαγμούς, αλλά οι ναύκληροι και οι κυβερνήτες και οι πλοίαρχοι στέκονταν ανδρείοι και ρωμαλέοι, ενθάρρυναν τους ναύτες λέγοντας ότι είναι καλύτερο να πεθάνουν παρά να ζήσουν, και μάλιστα ο κυβερνήτης τού βασιλικού πλοίου – ονόματι Φλαντανελάς – διέτρεχε από την πρύμνη μέχρι την πρόρη και μαχόταν σαν λιοντάρι και ξεσήκωνε με τις φωνές του τους άλλους, έτσι που να μην μπορώ να περιγράψω τις φωνές του, ούτε τον θόρυβο των άλλων, που έφταναν μέχρι τον ουρανό.

Μετά έγινε και μεγαλύτερη σύγκρουση και πολλοί από τις τριήρεις σκοτώθηκαν και πνίγηκαν, ενώ οι δικοί μας κατέκαψαν δύο τριήρεις που, όταν τις

είδαν οι αντίπαλοι, δειλίασαν. Ο αμηνάς, θεωρώντας ότι ένας τόσο καλά εξοπλισμένος και τόσο μεγάλος στόλος δεν κατάφερνε τίποτε αξιόλογο, αλλά μάλλον υστερούσε, εκνευρίστηκε και καταλήφθηκε από θυμό, κραύγαζε, έτριζε τα δόντια του, έβριζε τους δικούς του και τους αποκαλούσε δειλούς στην καρδιά και γυναικωτούς και άχρηστους. Κέντρισε, τότε, τον ίππο του, μπήκε μέσα στην θάλασσα – γιατί οι τριήρεις έπλεαν κοντά στην ξηρά, σε απόσταση πετροβολήματος – και το μεγαλύτερο μέρος των ενδυμάτων του βράχθηκε από τα αλμυρά νερά τής θάλασσας.

Ο στρατός του, που από την ξηρά τον έβλεπε να κάνει τέτοια πράγματα, αγανακτούσε και λυπόταν και βλασφημούσε τον στόλο, ενώ πολλοί έφιπποι ακολούθησαν τον αμηνά και έφτασαν μέχρι τα πλοία. Οι άνδρες τού στόλου, βλέποντας τον αμηνά να κάνει τέτοιες κινήσεις, ένοιωσαν ντροπή για τις βρισιές, οπότε – θέλοντας και μη – αμέσως έστρεψαν με μεγάλο θυμό τις πρώρες τους εναντίον των δικών μας πλοίων και άρχισαν να μάχονται δυνατά. Τι να πει, όμως, κανείς; Όχι μόνον δεν έβλαψαν καθόλου τα πλοία μας, αλλά έγινε και τέτοιο φονικό, τόσοι τραυματισμοί εις βάρος τους, ώστε οι τριήρεις τους δεν μπορούσαν να οπισθοχωρήσουν. Εκείνη την ημέρα, όπως εγώ έμαθα από τους ίδιους, μόνον μέσα στην θάλασσα σκοτώθηκαν περισσότεροι από δώδεκα χιλιάδες Αγαρηνοί¹³.

Όταν ήρθε η νύχτα, ο στόλος κατ' ανάγκη αποσύρθηκε και τα πλοία μας βρήκαν την ευκαιρία να μουν στο λιμάνι χωρίς να σκοτωθεί κανείς, εκτός από μερικούς που τραυματίστηκαν και που, μετά από μερικές ημέρες, δύο ή τρεις από αυτούς απεδήμησαν εις Κύριον.

Ο αμηνάς είχε εκνευριστεί και λυπηθεί τόσο πολύ, ώστε ήθελε να ανασκολοπίσει τον αρχηγό τού στόλου του¹⁴, λέγοντας ότι εξαιτίας τής δικής του ανανδρίας και λιγοψυχίας τα πλοία μας διέφυγαν εκείνη την νύχτα, ενώ η δική του απροσεξία και ανικανότητα τα επέτρεψε να μουν στο λιμάνι. Μερικοί, όμως, από τους άρχοντες τού συμβουλίου και τής αυλής τού αμηνά τον παρακάλεσαν να χαρίσει στον αρχηγό τού στόλου την ζωή. Εκείνος τον καθαίρεσε και χάρισε στους γενίτσαρους ολόκληρη την περιουσία του.

Ο αμηνάς, ωστόσο, ήταν και πάλι κατηφής και δάγκανε τα χέρια του σαν σκύλος και με τα πόδια του χτυπούσε την γη, βλέποντας τις τάφρους, που είχε γεμίσει, και τα τείχη, που είχε ρίξει δύο και τρεις φορές, να είναι ξανά ανορθωμένα, ενώ εκατόν πενήντα τριήρεις και διήρεις και μονήρεις να μην έχουν κατορθώσει να καταστρέψουν εκείνα τα τέσσερα πλοία, αλλά μάλλον να έχουν υποστεί τόσο μεγάλο φονικό, και στέναζε από την καρδιά του και καπνός έβγαινε από το στόμα του και συλλογιζόταν τι έπρεπε να κάνει ώστε να συνθλίψει την Πόλη και να την στενοχωρήσει, πολιορκώντας την και από θάλασσα και από ξηρά. Σκεφτόταν, λοιπόν, ένα τέτοιο τέχνασμα, ώστε να φέρει ένα μέρος τού στόλου του μέσα στο λιμάνι. Το σκέφτηκε και το έπραξε αμέσως.

Από το πίσω μέρος τού Γαλατά, μέσω τού λόφου, κατασκεύασε μία ευθεία οδό που έφτανε μέχρι το λιμάνι, στρώνοντάς την ολόκληρη με σανίδες και ξύλα, αλείφοντας τις σανίδες με λίπος βοδιών και προβάτων. Έπειτα κατασκεύασε

¹³ «Αγαρηνοί» ή «τέκνα τής Άγαρ» ή «γιοί τής Άγαρ» ονομάζονταν αρχικά οι Άραβες και αργότερα όλοι οι μουσουλμανικοί λαοί τής Ανατολής. Η ονομασία τους οφείλεται στην Άγαρ – ένα πρόσωπο τής εβραϊκής μυθολογίας – που ήταν δούλη τού Αβραάμ και μητέρα τού γιού του, Ισμαήλ.

¹⁴ Πρόκειται για τον μέχρι εκείνη την στιγμή πάμπλουτο Μπαλτάογλου, βουλγαρικής καταγωγής εξισλαμισμένο χριστιανό, ο οποίος ξεκίνησε την στρατιωτική σταδιοδρομία του ως γενίτσαρος και κατόρθωσε να φτάσει μέχρι το αξίωμα τού ναυάρχου.

άλλα, πολύτροπα όργανα και μηχανήματα, έσυρε με ευκολία τις τριήρεις και τις διήρεις πάνω από τον λόφο και τις κατέβασε μέσα στο λιμάνι. Αυτό το έργο ήταν αξιοθαύμαστο και άριστο στρατήγημα για τις ναυμαχίες. Εγώ νομίζω ότι μιμήθηκε τον Καίσαρα Αύγουστο¹⁵ – όταν πολεμούσε με τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα, ο οποίος, εξαιτίας τής θαλάσσιας τρικυμίας και των αντίθετων ανέμων δεν μπόρεσε να πλεύσει γύρω από την Πελοπόννησο, οπότε έφτασε στον Ισθμό, έσυρε τα πλοία του στο ανατολικό μέρος τής ελληνικής θάλασσας και γρήγορα κατευθύνθηκε προς την Ασία – ή τον πατρίκιο Νικήτα, όταν και αυτός πέρασε τις τριήρεις του από την ελληνική προς την δυτική θάλασσα και κατατρόπωσε στην Μεθώνη και στην Πύλο τους Κρητικούς.

Μετέφερε, λοιπόν, ο αμηνάς τις τριήρεις του, μέσα σε μιά νύχτα, και το πρωί βρέθηκαν στο λιμάνι. Έπειτα κατασκεύασε μιά γέφυρα με τον ακόλουθο τρόπο: σύναξε μερικά πλοίαρια, μεγάλα δοχεία, πολλά ξύλινα πιθάρια, τα σύσφιξε και τα έδεσε γερά και δυνατά με μακριά ξύλα – δηλαδή δοκάρια – και σίδερα και σχοινιά, ώστε τα αλμυρά νερά να μην μπορούν να διαλύσουν το έργο, και μετά, επάνω στα πλοίαρια και στα δοχεία και στα ξύλα έδεσε δυνατά σανίδες και σιδερένια παλούκια – δηλαδή περόνες – και η γέφυρα έγινε δυνατή και αρκετά μεγάλη, έχοντας πλάτος πενήντα οργιές και μήκος εκατό, ώστε φαινόταν σαν να περπατούσες σε ξηρά μέσα στην μέση τού λιμανιού. Έπειτα τοποθέτησε και ένα τηλεβόλο επάνω στην γέφυρα, ενώ οι τριήρεις χτυπούσαν μαζικά προς τα τείχη τής Πόλης, τα οποία βρίσκονταν σ' εκείνο το σημείο.

Όταν τα είδε αυτά ο βασιλιάς και όλη η Πόλη, έπεσαν σε πολύ ταραγμένες σκέψεις, γιατί ο βασιλιάς φοβόταν τον μικρό αριθμό μας. Τότε έγινε συμβούλιο ώστε οι στρατηγοί, οι δήμαρχοι και μερικοί άλλοι άριστοι άνδρες, Ιταλοί και Ρωμαίοι, οι ελάχιστοι που βρέθηκαν, να πάνε σ' εκείνα τα μέρη – όπου διαταχθούν – για να φυλάξουν τα τείχη και να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς. Πρώτα, λοιπόν, στον πρεσβευτή τής Βενετίας, τον Ιερώνυμο Μηνότο, εμπιστεύθηκαν τα ανάκτορα και όλα τα μέρη εκεί κοντά, για να τα φυλάγει και να τα φροντίζει. Στον Καταλανό πρόξενο, τον Πέτρο Γουλιάνο, δόθηκαν για φύλαξη τα μέρη τού Βουκολέοντα και η περιοχή μέχρι το Κοντοσκάλι, ενώ στον Ιάκωβο Κονταρίνο δόθηκαν για φύλαξη τα μέρη των τειχών έξω από το λιμάνι και μέχρι την περιοχή των Υψωμαθίων. Αυτός, λοιπόν, δεν παρέλειψε να πράξει όσα ταιριάζουν σε στρατιώτες και μάλιστα σε ευγενείς. Στον Μανουήλ από την Λιγουρία δόθηκαν προς φύλαξη τα μέρη τής πύλης που λέγεται Χρυσή, μαζί με διακόσιους άνδρες, τοξότες και βαλλιστροφόρους. Σ' εκείνο το σημείο, απέναντί τους, υπήρχε μιά ελέπολη, επενδυμένη και αυτή με δέρματα βουβαλιών και βοδιών, ενώ τα τείχη χτυπιούνταν από μηχανές. Στον Παύλο, τον Αντώνιο και τον Τρωίλο – που ήταν αδέρφια – εμπιστεύθηκαν προς φύλαξη το Μυριάνδρο. Και σ' εκείνα τα μέρη η Πόλη κινδύνευε καθώς, μέρα και νύχτα, πεζικό και ιππικό των πολυάριθμων Τούρκων μάχονταν με γενναιότητα και ανδρεία, και πολλές φορές είχαν χαλάσει τα τείχη θέλοντας να μπουν μέσα, αλλά είχαν εκδιωχθεί κακήν κακώς, ενώ αρκετοί από αυτούς φονεύτηκαν. Ένα μέρος των κλιμάκων τους το έσυραν οι δικοί μας μέσα, ένα άλλο μέρος το έσπασαν, ενώ οι άθλοι και τα κατορθώματα των ανδρών μας ήταν άξια αιώνιας μνήμης. Στον Θεόφιλο Παλαιολόγο, άνδρα με πείρα στην λόγια γραμματεία, που είχε γευτεί στο έπακρο την ελληνική παιδεία και τα μαθηματικά, εμπιστεύθηκαν προς φύλαξη τα μέρη τής πύλης που ονομάζεται τής Σηλυβρίας. Στον Ιωάννη Ιουστινιάνη, τον στρατηγό του, που ήταν καλός και άξιος σε όλα, στον οποίον ο βασιλιάς είχε στηρίζει πολλές ελπίδες του, λόγω τής γενναιότητας και τής ανδρείας και τής τόλμης τού

¹⁵ Πρόκειται για τον Καίσαρα Οκταβιανό Αύγουστο.

άνδρα, δόθηκαν προς φύλαξη – μαζί με τετρακόσιους στρατιώτες, Ιταλούς και Ρωμαίους – τα μέρη τής πύλης τού αγίου Ρωμανού, όπου οι Τούρκοι πολεμούσαν πιό σκληρά απ’ όσο σε άλλα μέρη. Το μεγάλο τηλεβόλο το είχαν στήσει σ’ εκείνα τα μέρη επειδή ο τόπος ήταν κατάλληλος γιά την πολιορκία των τειχών και τής Πόλης και επειδή ο αμηνάς είχε κατασκηνώσει αντίκρυ. Στον Θεόδωρο από την Κάρυστο, άνδρα πολεμιστή και δραστήριο και υπεράνθρωπα εξασκημένο στην τοξοβολία, και στον Ιωάννη Γερμανό, άνδρα που γνώριζε καλά τις πολεμικές μηχανές, δόθηκαν προς φύλαξη τα μέρη των Καλυγαρίων. Ο Ιερώνυμος και ο Λεονάρδος, οι Λιγούριοι, πήραν προς φύλαξη τα μέρη τής πύλης που ονομάζεται Ξύλινη. Στον διοικητή των Ρώσων δόθηκαν προς φύλαξη τα μέρη τού Κυνηγεσίου μέχρι και τα μέρη τού αγίου Δημητρίου. Στον μέγα δούκα Λουκά Νοταρά δόθηκαν προς φύλαξη τα μέρη τού Πετρίου μέχρι και την πύλη τής αγίας Θεοδοσίας. Στα μέρη τής πύλης, που λέγεται Ωραία, ορίστηκαν φύλακες οι ναύτες και οι ναύκληροι και οι κυβερνήτες, οι οποίοι είχαν έρθει με το κρητικό πλοίο. Στον Γαβριήλ Τριβιζάνο, καπετάνιο των ενετικών τριήρεων, καθώς και σε ακόμη πενήντα άνδρες, δόθηκε προς φύλαξη ο πύργος στην μέση τού ρέματος, που προφύλασσε την είσοδο τού λιμανιού και ήταν αντίκρυ στην Βασιλική πύλη. Το μέρος, που του εμπιστεύτηκαν, το φύλαγε καλά, ως ποιμένας και όχι ως μισθωτός. Στον Αντώνιο, καπετάνιο των εμπορικών τριήρεων, δόθηκαν προς φύλαξη οι δικές του τριήρεις, καθώς και τα πλοία που – όπως είπαμε – βρίσκονταν πίσω από την αλυσίδα. Από αυτά τα πλοία, επειδή ήταν καλά προετοιμασμένα και παραταγμένα γιά πόλεμο, οι ναύτες – με σάλπιγγες, τύμπανα και φωνές – προκαλούσαν σε μάχη τις αναρίθμητες τριήρεις και τα πλοία των Τούρκων, ενώ δεν έλειπαν οι καθημερινοί αναμεταξύ τους ακροβολισμοί. Ωστόσο, δεν γινόταν πλήρης συμπλοκή. Οι άλλοι ευγενείς και άριστοι άνδρες τής Πόλης διαμοιράστηκαν στους κατάλληλους τόπους γιά να τους φυλάγουν και δεν παρέλειπαν να κάνουν οτιδήποτε ήταν δυνατόν. Διέταξαν τους μοναχούς, τους ιερείς, τους κληρικούς και όλους τους λοιπούς άνδρες τής εκκλησίας να διαμοιραστούν εδώ κ’ εκεί μέσα στην Πόλη γιά να προσεύχονται στον Θεό, να κάνουν ημερήσιες και νυχτερινές σκοπιές και με τις δεήσεις τους να παρακαλούν τον Θεό γιά την σωτηρία τής Πόλης. Τον Δημήτριο Καντακουζηνό και τον γαμπρό του, τον Νικηφόρο Παλαιολόγο, μαζί με μερικούς άλλους, τους τοποθέτησαν μέσα στο σεπτό Αποστολείο¹⁶ και σε άλλους τόπους γιά να περιπολούν μαζί με εφτακόσιους άνδρες, ώστε να βοηθήσουν σε όποιο σημείο θα υπήρχε ανάγκη. Ο βασιλιάς, μαζί με τον Φραγκίσκο από το Τολέδο, που ήταν συγγενής του και που – καθώς λένε – κατάγεται από το αίμα τού επιφανούς βασιλιά Αλεξίου Κομνηνού, καθώς και μαζί με μένα, έφιππος γυρνούσε μέρα και νύχτα, μέσα στην Πόλη και στα τείχη. Ετοιμάζαμε, λοιπόν, τα αναγκαία τού πολέμου.

Επειδή, όμως, στο βασιλικό ταμείο σπάνιζαν και τα χρήματα γιά τον μισθό των στρατιωτών, ο βασιλιάς πρόσταξε να πάρουν από τις εκκλησίες τα άγια σκεύη και τ’ αφιερώματα στον Θεό και να κόψουν νομίσματα. Και κανείς ας μην μας κατηγορήσει γιά ιεροσυλία. Αυτό συνέβη εξαιτίας των αναγκών εκείνου τού καιρού, όπως έγινε και με τον Δαβίδ που, επειδή πείνασε, έφαγε τους άρτους τής προθέσεως, τους οποίους δεν επιτρεπόταν να φάει άλλος, παρά μόνον οι ιερείς. Έλεγε, λοιπόν, ο μακαρίτης ο βασιλιάς: «αν ο Θεός λυτρώσει την Πόλη, τετραπλά θα τα επιστρέψω στον Κύριό μου».

Ευθύς αμέσως έγινε και άλλο συμβούλιο γιά να πυρποληθούν με κάποιο τέχνασμα οι τριήρεις, που μεταφέρονταν στο λιμάνι, και η γέφυρα, επειδή αυτά τα πλοία έφερναν μεγάλη ταραχή και κίνδυνο στην Πόλη, και βρήκαν κάποιο τέχνασμα

¹⁶ Πρόκειται γιά τον ιερό ναό των αγίων Αποστόλων, φημισμένη εκκλησία τής Πόλης.

και ανακοίνωσαν την γνώμη τους στον βασιλιά. Ο Ενετός Ιάκωβος Κόκος, άνδρας καλύτερος στα έργα παρά στα λόγια, ανέλαβε να φέρει σε πέρας την υπόθεση και άρχισε το ακόλουθο έργο με ικανότητα και καλή προετοιμασία: εξοικονόμησε τρεις πολύ γρήγορες και ταχύπλοες ακάτους, έβαλε σ' αυτές σαράντα θαρραλέους, μεγαλόψυχους και ανδρείους νέους, Γραικούς¹⁷ και Ιταλούς, τους έδωσε καλές οδηγίες για τα πάντα και τους παρέδωσε τα υλικά που είχαν κατασκευαστεί με το υγρό πυρ, ώστε κατά την νύχτα να περάσουν στον Γαλατά, κοντά σ' εκείνη την ξηρά, να φτάσουν μέχρι τις τριήρεις και να πράξουν τα καθορισμένα. Και θα το κατάφερναν, εάν η κακή τύχη δεν μας εμπόδιζε και σε αυτό.

Αφού, λοιπόν, έφτασαν εκεί με δεξιοτεχνία και περπάτησαν την γέφυρα και την πέρασαν και άφησαν σ' εκείνο το σημείο δύο νέους με το εκρηκτικό υλικό – ώστε, όταν οι άλλοι προσεγγίσουν τις τριήρεις και δώσουν το σύνθημα, οι δύο ν' ανάψουν αμέσως το υγρό πυρ με θειάφι – και πλησίασαν μέχρι τις τριήρεις, τότε είτε ο Θεός εξαιτίας των αμαρτημάτων μας εμπόδισε το έργο, είτε εξαιτίας τής απροσεξίας κάποιου από τους νέους ένας δούλος φανέρωσε το μυστικό στους εχθρούς, οι οποίοι, έχοντας άγρυπνους φύλακες και νυχτερινούς σκοπούς, μόλις είδαν τους δικούς μας, βύθισαν την μία άκατο μ' ένα μηχανήμα και με πέτρες και με άλλες ακάτους, ενώ συνέλαβαν και μερικούς από τους ανθρώπους μας. Έτσι, λοιπόν, τίποτε άλλο δεν έκαναν οι δικοί μας, παρά μόνον πυρπόλησαν την μία από τις τριήρεις. Την φωτιά στην γέφυρα την έσβησε ένα πλήθος Τούρκων που έτρεξε εκεί.

Το πρωί, ο ασεβής αμηνάς πρόσταξε να θανατώσουν φρικτά όλους εκείνους τους θαυμαστούς και ωραίους νέους, ενώ εμείς τους παρατηρούσαμε. Στην Πόλη έγινε πολύ μεγάλος θρήνος για εκείνους, και ο βασιλιάς λυπήθηκε και πρόσταξε να θανατώσουν κυκλικά, πάνω από τους πύργους, τους Τούρκους αιχμαλώτους. Οι εκτελεσμένοι ήταν διακόσιοι εξήντα στον αριθμό.

Εξαιτίας αυτών των γεγονότων ξηπήδησαν σκάνδαλα και έγινε μεγάλη αναταραχή μεταξύ Ενετών και Λιγυρίων, γιατί οι Λιγύριοι έλεγαν και ισχυρίζονταν ότι οι ίδιοι είναι πιά έμπειροι από τους Ενετούς σε κάθε πράγμα, και ότι εξαιτίας τής απειρίας του ο Ιάκωβος Κόκος δεν γνώριζε τι έκανε, ότι ούτε εκείνος ούτε οι λοιποί Ενετοί γνώριζαν τι επιχειρούσαν και ότι αυτοί ήταν η αιτία τής απώλειας εκείνων των σαράντα νέων, για τους οποίους τόσος πόνος γεννήθηκε, ενώ δεν πυρπολήθηκαν οι τριήρεις και η γέφυρα τού λιμανιού.

Όταν ο βασιλιάς άκουσε τα συμβάντα, πήγε στους Ενετούς και στους Λιγύριους για να τους μιλήσει. Με λύπη τους είπε: «σας παρακαλώ, αδελφοί, να ειρηνεύσετε, γιατί μάς αρκεί ο εξωτερικός πόλεμος, και μην αντιμάχεστε μεταξύ σας, για να μας λυπηθεί ο Θεός». Είπε και πολλά άλλα και τους συμφιλίωσε.

Αφού ο αμηνάς είδε ότι το επιχειρήμα μας εναντίον των τριήρων δεν απέβη επωφελές, αλλά μάλλον ζημιωθήκαμε επιπλέον, χάρηκε πολύ και είπε με σοβαρότητα και αγέρωχο ύφος: «όσα αυτοί δεν μπόρεσαν να μας κάνουν, εγώ θα τα κάνω σε αυτούς». Έστησε, τότε, μεγάλα τηλεβόλα επάνω στον λόφο τού αγίου Θεοδώρου, πέρα, στον Γαλατά, για να βυθίσει τα δικά μας πλοία, που βρίσκονταν στην είσοδο τού λιμανιού, ή για να τα αναγκάσει να φύγουν από εκεί. Αυτά, λοιπόν, τα έπραττε όχι μόνον για ν' ανοίξει την είσοδο τού λιμανιού, αλλά και για να

¹⁷ Με τον όρο «Γραικός» εννοείται ο εμφανούς ελληνικής καταγωγής υπήκοος τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η λέξη είναι ελληνική και δεν είναι καθόλου μειωτική ή χλευαστική. Γραικός ονομαζόταν ο γιός τού Θεού Δία και τής Πανδώρας, τής κόρης τού γενάρχη Δευκαλίωνα και αδελφής τού Έλληνα. Οι Ρωμαίοι, αναγνωρίζοντας πάντοτε την αρχαιότητα τού ελληνικού γένους, χρησιμοποιούσαν περισσότερο αυτή την ονομασία («Graecus»), παρά την λέξη «Έλληνας».

εκδικηθεί τα πλοία των Λιγουριών και γιά να μας δείξει ότι μπορεί τα πάντα και ότι είναι έξυπνος και πολύτροπος.

Βλέποντας οι κάτοικοι τού Γαλατά¹⁸ ότι ήθελε να καταστρέψει τα πλοία τους, συγκεντρώθηκαν και τού είπαν ότι «δεν είναι δίκαιο να καταστραφούν τα πλοία των Λιγουριών μαζί με τα εμπορικά, επειδή εμείς είμαστε φίλοι σου», κ' εκείνος αποκρίθηκε ότι «αυτά τα πλοία δεν είναι εμπορικά, αλλά πειρατικά, και δεν ήρθαν εδώ γιά χάρη τού εμπορίου, αλλά γιά να βοηθήσουν τον βασιλιά, τον εχθρό μας, κ' εγώ – αν είναι δυνατόν – θα τα τιμωρήσω ως φανερούς εχθρούς, αλλά εσείς μπορείτε να φύγετε ως φίλοι».

Στην συνέχεια άρχισε το έργο του και – σαν να επρόκειτο γιά σημάδι – ο τεχνίτης, που έβαλε φωτιά στο πρώτο τηλεβόλο, βύθισε την ναυαρχίδα. Τα άλλα πλοία, βλέποντας τον κίνδυνο και θέλοντας να φύγουν, πήγαν και αγκυροβόλησαν στον Γαλατά ώστε να προστατεύονται από τα πανύψηλα οικήματα. Ο αμηνάς, όμως, χωρίς να υπολογίσει τα οικήματα, χάλασε πολλά, γιά να μπορεί να πολεμά τα πλοία ανενόχλητος, αλλά – πράγμα άξιο θαυμασμού – δεν έβλαψε τα πλοία περισσότερο, αν και έριξε πιά πολλές από εκατόν τριάντα βολές, ούτε θανάτωσε άνθρωπο, παρά μόνον μία γυναίκα, η οποία σκοτώθηκε από μία πέτρα που έπεσε από τα τείχη.

Επί αρκετές ημέρες ο αμηνάς δεν μας προκαλούσε πλήρης συμπλοκές, όπως συνήθιζε πρωύτερα, παρά μόνον ακροβολισμούς από μακριά, και νυχθημερόν δεν έπαυε να χτυπά σφοδρά με τα τηλεβόλα τα τείχη. Μερικοί, λοιπόν, μη όντας τόσο έμπειροι στον πόλεμο, άφηναν τις διατεταγμένες θέσεις τους και πήγαιναν στις κατοικίες τους. Οι Τούρκοι, πάλι, εύρισκαν την ευκαιρία σε κάποια μέρη να τραβούν κάτω με σιδερένια νύχια – δηλαδή με άγκιστρα – τα γεμάτα χόμα καλάθια, τα οποία βρίσκονταν εκεί ως προστασία των ανθρώπων κατά τις συμπλοκές, ενώ οι δήμαρχοι έβαζαν αμέσως άλλα στις θέσεις τους.

Όταν ο βασιλιάς έμαθε από τον στρατηγό το τι συνέβαινε – έτσι όπως το είπαμε – απείλησε με σφοδρότητα εκείνους τους άνδρες, ενώ αυτοί αποκρίνονταν λέγοντας ότι το έκαναν αυτό επειδή δεν είχαν να φάνε και να πιούν ούτε είχαν τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Ο βασιλιάς τούς άκουσε και διέταξε όσους δεν μπορούσαν – εξαιτίας των γηρατειών ή άλλου λόγου – να πολεμήσουν, να μοιράζουν στις κατοικίες και στους πύργους, κατά την αναλογία τού καθενός, τα ψωμιά και καθετί φαγώσιμο.

Ο πόλεμος μεγάλωνε μέρα με την ημέρα, επειδή από τα μέρη τής Ασίας ακατάπαυστα ερχόταν προς τους εχθρούς νέος στρατός, ενώ ο δικός μας λιγότευε και εξαντλούνταν, σαν σελήνη στην χάση της, εξαιτίας των καθημερινών θανάτων. Μερικοί, λοιπόν, από τους δικούς μας, απειθείς και απάνθρωποι, βλέποντας την εξάντλησή μας, βρήκαν την ευκαιρία γιά τις πονηρές ορέξεις τους και καθημερινά πραγματοποιούσαν ταραχές και ξεσηκωμούς, ξερνώντας από τα βρομερά λαρύγγια τους μέσα στις πλατείες και στους δρόμους τής Πόλης προσβολές και λοιδορίες εναντίον τού δυστυχή βασιλιά μας και των άλλων αρχόντων, χωρίς να φοβούνται ούτε τον Θεό ούτε τον βασιλιά και χωρίς να ντρέπονται τους άλλους ανθρώπους. Εκείνος, όμως, ο τρισμακάριστος, μιμούνταν το ρητό τού Δαβίδ: «εγώ δεν άκουγα,

¹⁸ Οι κάτοικοι τής συνοικίας τού Γαλατά ήταν – στην πλειοψηφία τους – δυτικοευρωπαίοι, κυρίως έμποροι και αξιωματούχοι. Κατά τις περιόδους ακμής ή ειρήνης τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν «πιστοί φίλοι» τού εκάστοτε αυτοκράτορα. Στην δύσκολη περίοδο πριν από την άλωση τής Πόλης αυτομάτως μετατράπηκαν σε «πιστούς φίλους» τού αμηνά, με την διαφορά ότι ο αμηνάς – ίσως σε αντίθεση με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο – ήξερε πολύ καλά με τι είδους «φίλους» είχε να κάνει και, μετά την άλωση, τους συμπεριφέρθηκε ανάλογα.

σαν τον κουφό, και έμοιαζα με τον άλαλο και με τον άνθρωπο που δεν ακούει και που δεν έχει λόγια στο στόμα του, γιατί οι εχθροί μου ζουν και είναι ισχυρότεροί μου και γιατί αυξήθηκαν όσοι άδικα με μισούν». Μερικοί, πάλι, τον πλησίαζαν και τού έλεγαν ότι ο τάδε είπε αυτό και ο δείνα είπε εκείνο, ενώ άλλους τους άκουγε περπατώντας. Σ' εμάς, λοιπόν, εκπληρώθηκε το ρητό που λέει ότι «όλοι οι άνθρωποι είναι φίλοι τού ευτυχισμένου, ενώ τού δυστυχισμένου δεν είναι ούτε ο ίδιος ο γονιός του».

Στις 24 Μαΐου ψιθυριζόταν ότι ο αμηνάς ήθελε να μας πολεμήσει σφοδρά στις 29 τού ίδιου μήνα, από ξηρά και θάλασσα, με συμπλοκές και συρράξεις. Όλοι οι στρατηγοί και οι δήμαρχοι – και κυρίως ο Ιωάννης Ιουστινιάνης – δεν έπαυαν να μηχανεύονται τα πάντα για ν' αντιμετωπίσουμε τους εχθρούς και καθ' όλη την νύχτα διόρθωναν με μύριους τρόπους τα τείχη που είχαν πέσει από τα χτυπήματα των τηλεβόλων. Έπειτα ο Ιουστινιάνης έστειλε ανθρώπους του προς τον μέγα δούκα Νοταρά και τού ζήτησε να τού στείλει μερικά τηλεβόλα από εκείνα που υπήρχαν στα μέρη που φύλαγε ο δεύτερος, αλλά ο κυρ Λουκάς Νοταράς δεν θέλησε να τού τα δώσει λέγοντας ότι και σ' εκείνα τα μέρη τα είχαν ανάγκη. Ο Ιουστινιάνης αντέλεγε ότι δεν υπήρχε καμμία ανάγκη να βρίσκονται τόσα τηλεβόλα σ' εκείνα τα γεμάτα νερά μέρη και – γι' αυτήν την αιτία – άρχισαν ν' ανταλλάσσουν άσχημα λόγια και ο ένας να ξερνά από το στόμα του προσβολές για τον άλλον. Ο Ιουστινιάνης αποκάλυψε άχρηστο και αλαζόνα και εχθρό τής πατρίδας τον Νοταρά, ενώ ο δεύτερος τον έλουσε με ανάλογες προσβολές. Όταν τα άκουσε αυτά ο βασιλιάς, τους παρέλαβε κατ' ιδίαν και τους είπε: «αδελφοί, δεν είναι κατάλληλος ο καιρός για να ενεργείτε, να μιλάτε και να πολεμάτε μεταξύ σας με τέτοιο τρόπο, αλλά ας συγχωρήσουμε όσους μας μισούν και ας προσευχηθούμε στον Θεό να λυτρωθούμε από το εμφανές στόμα¹⁹ αυτού τού πραγματικού δράκοντα». Τους είπε και άλλα, πολλά λόγια και τους συμφιλίωσε και καθένας τους επέστρεψε στον τόπο που του είχαν εμπιστευθεί, εκπληρώνοντας την υπηρεσία του.

Ο Ιουστινιάνης, λοιπόν, φάνηκε φοβερός στους εχθρούς – και μάλιστα εκείνες τις ημέρες – επειδή συμβούλευε και διόρθωνε και ενεργούσε και καθημερινά πραγματοποιούσε ακροβολισμούς και συρράξεις εναντίον των εχθρών και συλλάμβανε πολλούς και άλλους τους κατέστρεφε με το μαχαίρι. Όλοι θαύμαζαν τα κατορθώματα και τα έργα αυτού τού άνδρα και τον ονόμαζαν λυτρωτή και σωτήρα τής Πόλης. Ωστόσο, δεν παρέμεινε τέτοιος μέχρι το τέλος, αλλά την φήμη, που είχε κερδίσει με την ανδρεία του, την διέφθειρε ύστερα η δειλία του.

Εμείς έτσι ήμασταν όταν διαδόθηκε μιά ψεύτικη φήμη στο στρατόπεδο των αντιπάλων, ότι δηλαδή ερχόταν προς βοήθεια τής Πόλης ένας στόλος από την Ιταλία, καθώς και ο Ίαγκος, ο κυβερνήτης των Ούγγρων, μαζί με πολύ στράτευμα και ιππικό και πεζικό. Όταν τα άκουσαν αυτά οι γιοί τής Άγαρ, τους κατέλαβε μεγάλος φόβος, έλεγαν κατάρες εναντίον τού αμηνά και βογκούσαν λέγοντας ότι αυτός θα είναι ο αφανισμός τού γένους τους επειδή επιχειρούσε τα αδύνατα. Ακόμη και ο αμηνάς είχε πέσει σε μεγάλη περίσκεψη και ταραχή και δειλίασε, ενώ όλο το συμβούλιό του ήταν περίλυπο, πρώτα γιατί τους είχαν πει για την βοήθεια κ' έπειτα γιατί έβλεπαν ότι το τόσο φοβερό και αναρίθμητο σε ξηρά και θάλασσα στράτευμά τους δεν είχε κατορθώσει τίποτε επί τόσες ημέρες και ότι πολλές φορές, αν και είχαν βάλει με τόσες μηχανές και δυνάμεις τις κλίμακες στα τείχη, εκδιώχθηκαν κακήν κακώς και κατακρημνίστηκαν και πολλοί από αυτούς φονεύτηκαν, ώστε τους

¹⁹ Το «εμφανές» ή «αχανές» (όπως αποκαλείται πιο κάτω) στόμα αποτελούσε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τού Διαβόλου κατά τις απεικονίσεις του από την βυζαντινή τέχνη.

Τούρκους, που πολεμούσαν στα τείχη, τους άγγιξε η δειλία. Έπειτα έβλεπαν και ένα άλλο σημάδι: ένα αστραφτερό φως²⁰ κατέβαινε από τους ουρανούς και καθ' όλη την νύχτα βρισκόταν πάνω από την Πόλη και την σκέπαζε. Μόλις είδαν αυτό το φως, αρχικά είπαν ότι ο Θεός οργίστηκε με τους χριστιανούς και ήθελε να τους κατακάψει και να τους παραδώσει δούλους στους αντιπάλους. Έπειτα, όμως, όταν είδαν ότι πάντοτε με ντροπή κατακρημνίζονταν από τα τείχη και από τις κλίμακες και ότι, ενώ κατασκεύασαν τόσες μηχανές, καθόλου δεν υπερίσχυσαν, καθώς και όταν άκουσαν την ψεύτικη φήμη για τον στόλο τής Ιταλίας και τον Ίαγκο, πάλι μιλούσαν για εκείνο το φως λέγοντας ότι ο Θεός πολεμά υπέρ των χριστιανών και τους σκεπάζει και τους προστατεύει, οπότε εκείνοι, χωρίς το θέλημα τού Θεού, δεν θα μπορούσαν να κάνουν τίποτε. Γι' αυτούς τους λόγους, λοιπόν, ήταν λυπημένος και απογοητευμένος όλος ο στρατός του – όπως είπαμε – καθώς και ο ίδιος ο αμηνάς που ήθελε να σηκωθεί την επόμενη μέρα και να λύσει την πολιορκία.

Το ίδιο, όμως, απόγευμα, κατά το οποίο σχεδίαζαν την πρωινή αναχώρησή τους, είδαν και πάλι – ως συνήθως – το φως που κατέβαινε από τους ουρανούς. Τότε, ωστόσο, δεν εξαπλώθηκε – όπως συνήθιζε πρωτύτερα – και δεν στάθηκε πάνω από την Πόλη καθ' όλη την νύχτα, αλλά μόνον φάνηκε από μακριά και ευθύς διασκορπίστηκε κ' εξαφανίστηκε. Μόλις, λοιπόν, είδαν αυτό το πράγμα, ο αμηνάς και όλοι οι δικοί του γέμισαν από χαρά και έλεγαν: «τώρα ο Θεός τούς εγκατέλειψε». Αυτό έκριναν και οι σοφοί και οι γραμματείς τής βρομερής και ασεβούς θρησκείας και πλάνης τους: ότι το φως υποδήλωνε ότι θα κερδίσουν την Πόλη. Έτσι, λοιπόν, απέκτησαν όλοι καλές ελπίδες και τις πέτυχαν εξαιτίας των αμαρτιών μας.

Ο Αλί πασάς, ο επικεφαλής τού συμβουλίου τού αμηνά, ο πιά δόκιμος και πρακτικός, βλέποντας τον αμηνά τόσο σκεπτικό και όλους τους άλλους γεμάτους από φόβο και δειλία, άφηνε να φανεί ότι λυπόταν και ο ίδιος, αλλά μέσα του ήταν ικανοποιημένος, και η αιτία ήταν το ότι αυτός, στα συμβούλια, πάντοτε έλεγε στον αμηνά να μην ξεσηκώσει πόλεμο εναντίον τής Πόλης, ώστε να μην το ακούσουν οι άρχοντες τής Δύσης και συγκεντρωθούν και συμφιλιωθούν και διώξουν τους Τούρκους από την Ευρώπη. Τότε, λοιπόν, και πάλι παρίστανε τον λυπημένο και έλεγε στον αμηνά: «εγώ εξαρχής υποπτευόμουν πώς θα γίνονταν όλα τούτα και πολλές φορές σου τα είχα πει και δεν με άκουσες, όπως και τώρα πάλι θα το πω: εάν προτιμάς ν' αναχωρήσουμε από εδώ, είναι καλό, για να μην συμβεί τίποτε χειρότερο». Ο αμηνάς άκουσε αυτά τα λόγια και απέμεινε μισοπεθαμένος από την λύπη και την ντροπή του, αλλά πώς θ' αναχωρούσε σαν φυγάς, με τόση καταίσχυνη;

Όταν τον είδε σε αυτή την κατάσταση και τόσο σκεπτικό, ο Σογάν πασάς²¹, ο δεύτερος βεζίρης²² του, συμβούλεψε τον αμηνά να ξεκινήσει την μάχη εναντίον μας, επειδή φθονούσε τον Αλί πασά, αφού υπήρχε κρυφή έχθρα μεταξύ τους. Πήρε, λοιπόν, θάρρος και τού είπε: «γιατί, αμηνά μου, είσαι σκυθρωπός και

²⁰ Επρόκειτο για φυσικό φαινόμενο, το οποίο, εκείνη την εποχή, λίγοι άνθρωποι θα ήταν σε θέση να κατανοήσουν.

²¹ Ο Σογάν πασάς, γνωστός και ως Ζογάν ή Ζαγάν ή Ζαγανός πασάς, ήταν Έλληνας και καταγόταν από χριστιανική οικογένεια τής Βιθυνίας. Σε νεαρή ηλικία ασπάστηκε τον μωαμεθανισμό και αργότερα – ακολουθώντας το παράδειγμα αρκετών μελών τής οικογενείας του – εισήλθε στην σουλτανική Αυλή και έγινε ένας από τους πιά έμπιστους συμβούλους τού αμηνά. Παροιμιώδης έμεινε η μεγάλη σκληρότητα και η αδικαιολόγητη αγριότητα με την οποία αντιμετώπισε τους Έλληνες – και άλλους χριστιανούς – τής Καλλίπολης και τού Μοριά.

²² «Βεζίρης»: ο υπουργός, ο πρωτοσύμβουλος.

λυπημένος και τι είδους δειλία είναι αυτή που σου έτυχε και τι είδους συλλογισμοί ανεβαίνουν από την καρδιά σου; Ο Θεός είναι μαζί σου. Μην λυπάσαι. Δεν βλέπεις – μέσα από εκείνο το φως – το σημάδι ότι αυτή την Πόλη θα σου την παραδώσει στα χέρια; Δεν βλέπεις πόσο αναρίθμητο στρατό έχεις και πόσο καλά προετοιμασμένος είναι και πόσο πολλή και καλή είναι ολόκληρη η προπαρασκευή του; Ούτε ο στρατός τού Μακεδόνα Αλεξάνδρου δεν ήταν ποτέ τόσοσ, όσος ο δικός σου, ούτε και τόσο προετοιμασμένος ήταν εκείνος. Ωστόσο, κυρίευσε τον κόσμο. Εγώ, πάντως, ούτε πιστεύω ούτε ελπίζω ότι θα έρθει εδώ στόλος από την Ιταλία, όπως λένε μερικοί και όπως έχει πει και ο αδελφός μου ο Αλί πασάς, γιατί καλά γνωρίζετε ότι η πολυαρχία των Ιταλών αρχόντων και των άλλων δυτικών τούς κάνει να είναι άναρχοι, ενώ μεταξύ τους δεν υπάρχει ομόνοια. Αν, πάλι, μερικοί από αυτούς συμφιλιωθούν – με πολλούς κόπους και πολλούς συμβιβασμούς – η συμμαχία τους θα λυθεί μέσα σε λίγο καιρό και δεν θα κρατήσει σε μάκρος. Ακόμη και όταν συμμαχούν, ο ένας παραμονεύει τον άλλον για να δει πώς θα του αρπάξει τα δικά του, ενώ συναντιούνται με δυσπιστία και πολλά σκέφτονται και συλλογίζονται και λένε, αλλά λίγα κάνουν, και η απογευματινή απόφασή τους δεν τους αρέσει κατά το επόμενο πρωί. Αν πάρουν μιά απόφαση, χρονίζουν να την πραγματοποιήσουν, και αυτό το κάνουν επειδή καθένας τους ψάχνει να βρει τον κατάλληλο καιρό για να πραγματοποιήσει τις δικές του αποφάσεις και ορέξεις. Όταν, πάλι, επιχειρήσουν να κάνουν κάτι και το αρχίσουν, τίποτε δεν κατορθώνουν, εξαιτίας τής ασυμφωνίας τους. Τώρα, μάλιστα, καθώς γνωρίζετε, υπάρχουν μεταξύ τους και νέες διαφορές. Όμως εγώ και πάλι θα πω – αν και είναι αδύνατον, εξαιτίας των αιτίων που ανέφερα – ότι, αν πραγματικά έρθει στόλος από την Ιταλία, τι ανάγκη έχουμε εμείς; Ποτέ δεν θα έρθει τόσο πλήθος, όσο το μισό τού δικού μας στρατού, και ούτε καν το ένα τέταρτο αυτού. Γι' αυτό, αμηνά μου, αφέντη μας, έχε θάρρος. Δεν υπάρχει – προς το παρόν – καμμία ανάγκη να φοβάσαι κάτι, παρά μόνον τον Θεό. Ανδρώσου, ηρέμησε, υπερίσχυσε και μην διστάζεις ούτε σήμερα ούτε αύριο να ταπεινώσεις, πιά, τα τείχη, όσο είναι δυνατόν, με την τέχνη τής φωτιάς και με τα τηλεβόλα».

Αυτά τα λόγια, λοιπόν, και οι συμβουλές άρεσαν πολύ στον αμηνά κ' έμεινε ικανοποιημένος και συνήλθε από την λύπη του. Τον πρόσταξε, λοιπόν, λέγοντάς του: «επιθεώρησε τον στρατό τούτη την νύχτα και μάθε πώς είναι το ηθικό του».

Ο Σογάν πασάς εκτέλεσε την προσταγή και τού είπε: «είδα τον στρατό και έμαθα. Έτσι έχουν τα πράγματα: ξεκίνα την μάχη με χαρά και η νίκη είναι δική μας». Και ο αμηνάς τού αποκρίθηκε λέγοντας: «λοιπόν, Σογάν, εσύ τώρα θέλεις να μάθουμε κ' εμείς αν η τύχη είναι μαζί μας και αν θελήσει να μας βοηθήσει, όπως έκανε και άλλες φορές. Στείλε, λοιπόν, φύλακες στον Γαλατά ώστε να μην περάσουν κρυφά από αυτόν και βοηθήσουν την Πόλη».

Τ' άκουσε αυτά ο Αλί πασάς και λυπήθηκε πολύ και ντροπιάστηκε που υπερίσχυσαν τα λόγια τού Σογάν πασά και από τον φθόνο του ήθελε – αν ήταν δυνατόν – να μηχανευτεί κάτι, ώστε τίποτε να μην πράξουν εναντίον τής Πόλης. Έστειλε μήνυμα στον βασιλιά για τα συμβάντα και τον προέτρεψε να μην φοβάται γιατί, πολλές φορές, στους πολέμους, η τύχη είναι απρόβλεπτη και, γι' αυτόν τον λόγο, ας φυλάγουν άγρυπνα οι φύλακες. Αυτό συνέβη το απόγευμα τής 27^{ης} Μαΐου.

Ο αμηνάς, πάλι, πρόσταξε ν' ανάψουν φωτιές και φανάρια καθ' όλη εκείνη την νύχτα και κατά την επόμενη μέρα και να νηστέψουν καθ' όλη την ημέρα,

να λουστούν επτά φορές²³, να προσευχηθούν στον Θεό νηστικοί και καθαροί, ώστε να νικήσουν την Πόλη. Και αυτό έγινε.

Το απόγευμα τής Δευτέρας, κατά την δύση τού ήλιου, μετά το βραδινό φαγητό, ο αμηνάς σηκώθηκε για να μιλήσει και είπε τα εξής: «αγαπητά παιδιά μου, προσεύχομαι και σας παρακαλώ – στο όνομα τού Θεού και τού προφήτη του Μωάμεθ και στο δικό μου, τού δούλου του – να κάνετε αύριο ένα έργο άξιο αιώνιας μνήμης, όπως έκαναν, καθώς είναι γνωστό, και όλοι οι προγενέστεροί σας, παντού, μέχρι σήμερα, και ν' ανεβείτε με τις κλίμακες, σαν να είστε φτερωτοί, πάνω στο τείχος, με προθυμία και με γενναιότητα και με θάρρος, και την φήμη που, όπως είπαμε, κέρδισαν οι προγενέστεροι σας και ο Θεός τους την χάρισε, να μην συμβεί να την χάσουμε εμείς, αλλά να την αυξήσουμε στο πολλαπλάσιο, και μάλιστα τώρα, που έφτασε αυτή η ώρα». Είπε σ' αυτούς και άλλα λόγια, πολλά, στρατιωτικά, και τους διέγειρε το θάρρος ώστε να φανούν γενναίοι. Έπειτα πρόσθεσε: «και αν από εμάς κάποιοι σκοτωθούν, όπως συνηθίζεται στους πολέμους και όπως είναι γραμμένο με κεφαλαία γράμματα, καλά γνωρίζετε – χάρη στο Κοράνι μας – τι λέει σχετικά ο προφήτης, ότι δηλαδή εκείνος, που θα πεθάνει σε τέτοιες συνθήκες, ολόσωμος θα πάει στον παράδεισο για να τρώει και να πίνει μαζί με τον Μωάμεθ, για ν' αναπαύεται σε τόπο καταπράσινο, γεμάτο από άνθη μυρωμένα, μαζί με αγόρια και με όμορφες και παρθένες γυναίκες, για να λούζεται σε πανέμορφα λουτρά και για να τα λάβει όλα τούτα εκεί, από τον Θεό. Εδώ, ωστόσο, εάν νικήσουμε, όλος ο στρατός και οι άρχοντες τής αυλής μου θα πάρουν από μένα τον διπλό κατ' αναλογία μισθό από αυτόν που ο καθένας παίρνει τώρα, και αυτό θ' αρχίσει από τώρα και θα κρατήσει ως το τέλος τής ζωής τους. Ολόκληρη η Πόλη, για τρεις ημέρες, θα είναι δική σας. Οτιδήποτε λεηλατήσετε ή βρείτε – χρυσό ή ασημένιο σκεύος, ιματισμό, άνδρες και γυναίκες αιχμαλώτους, μικρούς και μεγάλους – κανείς δεν θα μπορέσει να σας το ζητήσει πίσω ή να σας ενοχλήσει γι' αυτό».

Τελειώνοντας τον λόγο του ορκίστηκε να τηρήσει όσα τους έταξε κ' εκείνοι τον άκουσαν και χάρηκαν πολύ και με μιά φωνή αλάλαξαν όλοι μαζί στην γλώσσα τους: «Αλλάχ Αλλάχ, Μεεμετή ρεσουλ Αλλάχ». Αυτό σημαίνει: «ένας ο Θεός των Θεών και ο Μωάμεθ ο προφήτης του».

Εμείς, στην Πόλη, ακούγοντας την τεράστια κραυγή – σαν να ήταν μεγάλη βοή από την θάλασσα – αναρωτηθήκαμε τι να ήταν. Μετά από λίγο μάθαμε, με βεβαιότητα και αληθινά, ότι για την επόμενη μέρα ο αμηνάς ετοίμαζε σφοδρό πόλεμο, από ξηρά και θάλασσα, εναντίον τής Πόλης. Βλέποντας, λοιπόν, εμείς το τεράστιο πλήθος των ασεβών, από το οποίο πράγματι – όπως εμένα μού φάνηκε – αναλογούσαν πεντακόσιοι και πλέον στον καθένα μας, στηρίξαμε όλες τις ελπίδες μας στην άνωθεν πρόνοια.

Τότε ο βασιλιάς πρόσταξε τους ιερείς, τους αρχιερείς, τους μοναχούς, τις γυναίκες και τα παιδιά να παραλάβουν τις άγιες και σεπτές εικόνες και τα άγια λείψανα. Με δάκρυα γύρισαν τα τείχη τής Πόλης και με δάκρυα έψελναν το «Κύριε ελέησον» και ικέτευαν τον Θεό να μην μας παραδώσει – εξαιτίας των αμαρτιών μας – στα χέρια εχθρών ανόμων, αποστατών και παμπόνηρων όσο κανείς πάνω στην γη, αλλά να λυπηθεί εμάς, την κληρονομιά του. Με κλάματα ο ένας έδινε θάρρος στον άλλον, για ν' αντισταθούμε γενναία στους εχθρούς κατά την ώρα τής συμπλοκής.

Εκείνο το οδυνηρό απόγευμα, πάλι, ο βασιλιάς συγκέντρωσε όλους τους άρχοντες και τους αρχόμενους, τους δημάρχους, τους εκατοντάρχους και άλλα ηγετικά στελέχη τού στρατού, και τους είπε τα ακόλουθα: «εσείς, ευγενέστατοι

²³ Ο αριθμός επτά περιβάλλεται μέχρι σήμερα από κάποια ιερότητα, τόσο ανάμεσα στους μουσουλμάνους, όσο και ανάμεσα στους ιουδαίους και τους χριστιανούς.

άρχοντες και εκλαμπρότατοι δήμαρχοι και στρατηγοί και γενναιοτάτοι συστρατιώτες και όλος ο πιστός και τίμιος λαός, γνωρίζετε καλά ότι έφτασε η ώρα και ότι ο εχθρός τής πίστης μας θέλει να μας περισφίξει δυνατότερα, με κάθε τέχνασμα και μηχανή, και να μας πολεμήσει σφοδρά, με μεγάλες συμπλοκές και συρράξεις, από ξηρά και θάλασσα, με όλη του την δύναμη, ώστε – αν του είναι δυνατόν – να χύσει σαν φίδι το δηλητηριό του και να μας καταπιεί σαν λιοντάρι. Σας λέω ότι βιάζεται να το κάνει και σας παρακαλώ να σταθείτε ανδρείοι και γενναιόψυχοι, όπως πάντοτε μέχρι τώρα κάνατε, απέναντι στους εχθρούς τής πίστης μας. Παραδίδω στα χέρια σας αυτή την εκλαμπρότατη και περίφημη πόλη και πατρίδα μας και βασιλεύουσα των πόλεων. Καλά γνωρίζετε, αδελφοί, ότι για τέσσερις λόγους όλοι μας οφείλουμε να προτιμήσουμε τον θάνατο από την ζωή: πρώτα για την πίστη και την ευσεβεία μας, έπειτα για την πατρίδα μας, μετά για τον βασιλιά μας, τον αντιπρόσωπο τού Κυρίου, και τέλος για χάρη των συγγενών και των φίλων μας. Αν, λοιπόν, αδελφοί, έχουμε χρέος ν' αγωνιστούμε μέχρι θανάτου για ένα από αυτά τα τέσσερα, πολύ περισσότερο χρωστούμε να το κάνουμε για όλα, γιατί αλλιώς – όπως προφανώς βλέπετε – θα χάσουμε τα πάντα. Εάν εξαιτίας των δικών μου αμαρτημάτων ο Θεός παραχωρήσει την νίκη στους ασεβείς, κινδυνεύουμε να χάσουμε την αγία πίστη μας, την οποία ο Χριστός δώρισε σ' εμάς με το ίδιο το αίμα του. Αυτό είναι και το σημαντικότερο απ' όλα γιατί, εάν κάποιος κερδίσει όλο τον κόσμο και χάσει την ψυχή του, ποιό είναι το όφελός του; Έπειτα, κινδυνεύουμε να στερηθούμε την περίφημη πατρίδα και την ελευθερία μας. Μετά, θα χάσουμε την κάποτε επιφανή και τώρα ταπεινωμένη και χλευασμένη και εξουθενωμένη βασιλεία μας και θα κυβερνούμαστε από τον ασεβή τύραννο. Τέλος, θα στερηθούμε τα πολυαγαπημένα παιδιά και τις συζύγους και τους συγγενείς μας. Εκείνος ο αλιτήριοις αμηράς συμπλήρωσε σήμερα πενήντα επτά ημέρες πολιορκίας, αφότου ήρθε και μας απέκλεισε και δεν έπαψε να μας πολιορκεί νύχτα και μέρα, με κάθε μηχανή και δυνατότητα. Με την χάρη, όμως, τού παντεπόπτη Κυρίου μας Χριστού, πολλές φορές μέχρι τώρα διώχτηκε ντροπιασμένος από τα τείχη. Έτσι και τώρα πάλι, αδελφοί μου, μην δειλιάσετε αν το τείχος σε μερικά σημεία έχει πέσει από τους κρότους και τις ρίψεις των τηλεβόλων, γιατί – όπως βλέπετε – το διορθώσαμε και πάλι, κατά το δυνατόν. Εμείς την κάθε ελπίδα μας την έχουμε αναθέσει στην ακαταμάχητη δόξα τού Θεού. Εκείνοι στ' άρματα και στους ίππους και στις δυνάμεις και στο πλήθος τού στρατού, ενώ εμείς στο όνομα τού Θεού και σωτήρα μας έχουμε εμπιστοσύνη, κ' έπειτα στα χέρια και στην ρώμη μας, την οποία μάς δώρισε η θεϊκή δύναμη. Γνωρίζω ότι αυτή η αναρίθμητη αγέλη των ασεβών θα έρθει εναντίον μας – καθώς είναι συνήθειά τους – με βαναυσότητα και έπαρση και πολύ θράσος και βία, ώστε να μας συνθλίψει εξαιτίας τού μικρού αριθμού μας και να μας περισφίξει εξαιτίας τής κόπωσης μας και να μας φοβίσει με δυνατές φωνές και αναρίθμητους αλαλαγμούς. Καλά γνωρίζετε, όμως, αυτές τις φλυαρίες τους και δεν χρειάζεται να μιλήσω σχετικά. Σε λίγη ώρα θα τα κάνουν όλα τούτα και θα ρίξουν από πάνω μας αναρίθμητες πέτρες και πολλά βέλη και βλήματα, σαν την άμμο τής θάλασσας, με τα οποία, ωστόσο, ελπίζω ότι δεν θα μας βλάψουν γιατί σας βλέπω και πολύ ευχαριστιέμαι και με τέτοιες ελπίδες τρέφω τον λογισμό μου: αν και είμαστε πολύ λίγοι, είστε πάντοτε επιδέξιοι και επιτήδριοι και ρωμαλέοι και ισχυροί και ικανοί για μεγάλα έργα και καλά προετοιμασμένοι. Κατά την συμπλοκή και την σύρραξη σκεπάστε καλά την κεφαλή σας με την ασπίδα. Το δεξί χέρι σας, εκείνο που κρατά το σπαθί, να χτυπά πάντοτε μακριά. Οι περικεφαλαίες σας και οι θώρακες και τα σιδερένια ενδύματα – μαζί με τα υπόλοιπα όπλα – είναι πολύ αποτελεσματικά και θα φανούν πολύ ωφέλιμα κατά τις συμπλοκές. Τέτοια δεν χρησιμοποιούν οι εχθροί

και ουτε εχουν²⁴. Εσεις, επισης, βρισκεστε σκεπασμενοι μεσα απο τα τειχη, ενω εκεινοι ερχονται ασκεπεις και με κόπο. Γι' αυτο, συστρατιωτες, ετοιμαστειτε, μεινετε σταθεροι και θαρραλειοι, βεβαιιοι για την βοηθεια του Θεου. Μιμηθειτε τους λιγους ελεφαντες των Καρχηδονιων που κάποτε, με τις φωνες και την παρουσια τους, ετρεψαν σε φυγη ενα μεγαλο πληθος ρωμαϊκων ιππων. Αν, λοιπον, ενα αλογο ζωο το καταφερε, ποσο μαλλον εμεις, που ειμαστε κυριοι των ζων και των αλογων. Και αυτοι, που ερχονται εναντιον μας για ν' αντιπαραταχθουν σ' εμας, ειναι σαν αλογα ζωα, και ακομη χειροτεροι. Τα δορατα μας και τα σπαθια και τα τοξα και τ' ακοντια μας ας στραφουν απο εμας εναντιον αυτων, οποτε φανταστειτε οτι κυνηγατε ενα πληθος αγριοχοιρων, για να μαθουν οι ασεβεις οτι δεν αντιμαχονται αλογα ζωα, οπως ειναι οι ιδιοι, αλλα τους κυριους και αφεντες τους, τους απογονους Ελληνων²⁵ και Ρωμαιων. Γνωριζετε καλα οτι εκεινος ο ασεβης αμηρας και εχθρος της αγιας πιστης μας διελυσε χωρις ευλογη αιτια την ειρηνη που ειχαμε μαζι του και αθητησε τους πολλους ορκους του χωρις να υπολογιζει τιποτε και ηρθε αιφνιδιαστικα να κατασκευασει φρουριο πανω στο στενο των Ασωματων για να μπορει καθημερινα να μας βλαπτει. Ήδη πυρπολησε τους αγρους και τους κηπους και τα περιβολια και τις κατοικιες μας και θανατωσε η αιχμαλωτισε τους χριστιανους αδελφους μας, οσους βρηκε, και διελυσε την φιλια του μαζι μας και συμμαχησε με τους κατοικους του Γαλατα και αυτοι χαιρονται επειδη δεν γνωριζουν, οι ταλαιπωροι, τον μυθο του παιδιου του γεωργου²⁶, που εψηνε τα σαλιγκαρια και ειπε «ανοητα ζωα» και τα λοιπα. Ηρθε, λοιπον, αδελφοι μου, μας απεκλεισε, και καθημερινα ανοιγει το αχανες στομα του αναζητωντας τον καταλληλο καιρο για να καταπιει εμας και τούτη την πολη, την οποια ανηγειρε εκεινος ο τρισμακαριστος και μεγας βασιλιας Κωνσταντινος, αφιερωνοντας την στην παναγνη και υπεραγνη δεσποινα μας, στην θεοτοκο και αιειπαρθενο Μαρια, και της την χαρισε για να ειναι κυρια και βοηθος και σκεπη της πατριδας μας και καταφυγιο των χριστιανων, ελπιδα και χαρα όλων των Ελληνων και καυχημα όλων οσων βλεπουν την ανατολη του ηλιου. Τούτος εδω, λοιπον, ο ασεβεστατος, θελει να κανει δικη του την κάποτε περιφανη και ανθισμενη σαν ροδο του αγρου Πόλη, η οποια υποδουλωσε – μπορω να πω – σχεδον ολη την υφηλιο και υπεταξε κάτω απο τα ποδια της τον Πόντο και την Αρμενια, την Περσια και την Παφλαγονια, τις Αμαζονες και την Καππαδοκια, την Γαλατια και την Μηδια, τους Κολχους και τους Ίβηρες, τους Βοσποριανους και τους Αλβανους, την Συρια, την Κιλικια και την Μεσοποταμια, την Φοινικη και την Παλαιστινη, την Αραβια και την Ιουδαια, τους Βακτριανους και τους Σκυθες, την Μακεδονια και την Θεσσαλια, την Ελλάδα, την Βοιωτια, τους Λοκρους και τους Αιτωλους, την Ακαρνανια, την Αχαΐα και την Πελοπόννησο, την Ήπειρο και το Ιλλυρικο, τους Λυχνιτες της Αδριατικης, την Ιταλια, τους Τοσκανους, τους Κελτες και τους Κελτογαλατες, την Ιβηρια μεχρι τα Γαδειρα, την Λιβυη, την Μαυριτανια και την Μαυρουσια, την Αιθιοπια, τις Βελεδες, την Σκουδη, την Νουμιδια, την Αφρικη και την Αιγυπτο, και αυτος εδω θελει τωρα να την υποδουλωσει και να βαλει στον ζυγο και στην δουλεια

²⁴ Ο οπλισμός και η θωράκιση του βυζαντινού στρατού ήταν κατά πολύ ανώτερα εκείνων του τουρκικού, αλλά δεν αρκούσαν για να εκμηδενίσουν την συντριπτική αριθμητική υπεροχή των Τούρκων έναντι των Βυζαντινών της Πόλης.

²⁵ Αν και η λέξη «Έλληνας» ήταν αυστηρά απαγορευμένη εκείνη την εποχή, ο γενναίος αυτοκράτορας δεν δίστασε, μέσα σ' εκείνες τις τραγικές ώρες, ν' αναφερθεί στην αναμφισβήτητα ελληνική καταγωγή, μόρφωση, αγωγή και παιδεία των περισσότερων συμπολιτών και συναγωνιστών του.

²⁶ Πρόκειται, μάλλον, για κάποιον διδακτικό μύθο του Αισώπου, πολύ γνωστό – όπως φαίνεται – στους κατοίκους της Πόλης.

την κυρία των πόλεων και τις αγίες εκκλησίες μας, όπου προσκυνούνταν η αγία Τριάδα και δοξολογούνταν ο πανάγιος Θεός και όπου οι άγγελοι ακούγονταν να υμνούν τον Θεό και την ένσαρκη οικονομία του Θεού²⁷, και αυτός θέλει να τις κάνει προσκυνήματα τής βλασφημίας του και τού ανόητου ψευδοπροφήτη του Μωάμεθ, και οίκημα γιά τ' άλογα ζώα και τις καμήλες²⁸. Βάλτε, λοιπόν, αδελφοί και συστρατιώτες μου, αυτά στο μυαλό σας γιά να μείνει αιώνια η ανάμνησή μας και η μνήμη και η φήμη και η ελευθερία μας».

Έπειτα στράφηκε προς τους Ενετούς, που έστεκαν στα δεξιά του, και τους είπε: «ευγενείς Ενετοί, στο όνομα του Χριστού, του Θεού μας, αγαπημένοι αδελφοί, άνδρες ισχυροί, στρατιώτες δυνατοί και δοκιμασμένοι στον πόλεμο, που με τα στιλβωμένα σπαθιά και με την χάρη σας πολλές φορές θανατώσατε το πλήθος των Αγαρηνών, ενώ το αίμα τους έτρεξε σαν ποτάμι από τα χέρια σας, σήμερα σάς παρακαλώ να γίνεται ολόψυχα και μέσα από την ψυχή σας οι υπερασπιστές αυτής τής πόλης, η οποία βρίσκεται σε τέτοια πολεμική συμφορά. Καλά γνωρίζετε ότι παντοτινά την είχατε και δεύτερη πατρίδα και μητέρα, γι' αυτό, γιά δεύτερη φορά, αυτή την ώρα, σάς λέω και σάς παρακαλώ να ενεργήσετε ως φιλόπιστοι και ομόπιστοι και αδελφοί».

Μετά στράφηκε στ' αριστερά του και είπε στους Λιγούριους: «Λιγούριοι, εντιμότατοι αδελφοί, άνδρες πολεμιστές και μεγαλόκαρδοι και φημισμένοι, καλά γνωρίζετε ότι αυτή η δυστυχισμένη πόλη πάντοτε ήταν όχι μόνον δική μου, αλλά και δική σας, γιά πολλούς λόγους. Εσείς πολλές φορές την βοηθήσατε με προθυμία και την λυτρώσατε – με την συνδρομή σας – από τους Αγαρηνούς, τους εχθρούς της. Τώρα, πάλι, ο καιρός είναι κατάλληλος γιά να δείξετε την χριστιανική αγάπη και την ανδρεία και την γενναιότητά σας βοηθώντας την».

Έπειτα, απευθυνόμενους σε όλους, είπε: «δεν έχω χρόνο γιά να σας πω περισσότερα. Αφήνω, μόνον, το ταπεινωμένο σκήπτρο μου στα χέρια σας, γιά να το φυλάξετε με καλή διάθεση. Σας παρακαλώ και γιά κάτι άλλο, και προσεύχομαι στην αγάπη σας, ώστε να δείξετε την πρέπουσα τιμή και υποταγή στους στρατηγούς και στους δημάρχους και στους εκατοντάρχους σας, καθέννας κατά την τάξη του και το τάγμα του και την υπηρεσία του. Και να γνωρίζετε και τούτο: εάν με την καρδιά σας τηρήσετε όσα σάς πρόσταξα, ελπίζω στον Θεό ότι θα λυτρωθούμε από την παρούσα δίκαιη απειλή του. Στην συνέχεια, απομένει γιά εμάς και ο ουράνιος αδαμάντινος στέφανος, καθώς και η εγκόσμια αιώνια και άξια ανάμνηση».

Αυτά είπε και τελείωσε την ομιλία του και ευχαρίστησε τον Θεό με δάκρυα και στεναγμούς, ενώ οι πάντες – σαν να ήταν ένα στόμα – αποκρίνονταν με κλάματα και έλεγαν: «θα πεθάνουμε γιά την πίστη του Χριστού και γιά την πατρίδα μας». Όταν τους άκουσε ο βασιλιάς, τους ευχαρίστησε πολύ και τους έταξε πολλά δώρα και – στην συνέχεια – ξαναείπε: «λοιπόν, αδελφοί και συστρατιώτες, το πρωί να είστε έτοιμοι. Με την χάρη και την αρετή, που ο Θεός μάς δώρισε, και με την συνεργασία τής αγίας Τριάδας, στην οποία έχουμε αποθέσει όλη την ελπίδα μας, θα κάνουμε τους εχθρούς να φύγουν από εδώ κακήν κακώς και ντροπιασμένοι».

Ακούγοντάς τον οι δυστυχείς Ρωμαίοι, έκαναν την καρδιά τους λιονταρίσια, συγχώρεσε ο ένας τον άλλον αποζητώντας την μεταξύ τους συμφιλίωση,

²⁷ Δηλαδή τον σωτήρα Χριστό και την εκκλησία του.

²⁸ Η μετατροπή των χριστιανικών ναών των κατακτημένων περιοχών σε «οικήματα ζώων» αποτελεί προσφιλή πρακτική (μήπως και «πολιτισμική ιδιαιτερότητα») ορισμένων μη χριστιανικών λαών. Από το 1917 και μέχρι πρόσφατα αποτελούσε και λαμπρή πολιτική εκδήλωση ορισμένων «προοδευτικών» καθεστώτων των ανατολικών χωρών, όπου άκμαζε ο περίφημος «υπαρκτός σοσιαλισμός».

αγκαλιάζονταν με κλάματα και δεν θυμούνταν ούτε τ' αγαπημένα παιδιά τους ούτε τις γυναίκες τους ούτε σκέφτονταν τα πλούτη τους, παρά μόνον να πεθάνουν γιά να προφυλάξουν την πατρίδα. Καθένας, τότε, επέστρεψε στο μέρος, όπου είχε διαταχθεί να πάει, και με ασφάλεια φύλαγε τα τείχη. Ο βασιλιάς πήγε στον πάνσεπτο ναό τής τού Θεού-Λόγου Σοφίας, προσευχήθηκε με κλάματα και μετέλαβε τα άχραντα και θεία μυστήρια. Το ίδιο έκαναν και πολλοί άλλοι εκείνη την νύχτα. Έπειτα πήγε στα ανάκτορα, έμεινε γιά λίγο εκεί και ζήτησε συγχώρεση απ' όλους. Ποιός να διηγηθεί τα κλάματα και τους θρήνους εκείνης τής ώρας μέσα στο ανάκτορο; Ακόμη και αν ένας άνθρωπος ήταν από ξύλο ή από πέτρα, δεν θα μπορούσε να μην θρηνήσει.

Αργότερα, ανέβηκε στον ίππο του και βγήκαμε από τα ανάκτορα γιά να περιδιαβούμε τα τείχη ώστε να διεγείρουμε τους φύλακες και να φυλάγουν άγρυπνα. Εκείνη την νύχτα, όλοι ήταν στα τείχη και στους πύργους και όλες οι πύλες ήταν ασφαλέστατα κλεισμένες και από αυτές κανείς δεν μπορούσε ούτε να βγει ούτε να μπει.

Όταν φτάσαμε στα Καλιγάρια, κατά το πρώτο λάλημα τού πετεινού, κατεβήκαμε από τους ίππους, ανεβήκαμε στον πύργο και ακούσαμε πολλές ομιλίες και μεγάλο θόρυβο να έρχεται επίτηδες απ' έξω, ενώ οι φύλακες μάς είπαν ότι αυτό γινόταν καθ' όλη την νύχτα. Οι εχθροί έσερναν όλα τα μηχανήματα, που είχαν ετοιμάσει γιά την τειχομαχία, και τα έφερναν κοντά στο όρυγμα. Επίσης, μετακινούσαν από τις ακτές και τα μεγαλύτερα σκάφη τους, ενώ οι τριήρεις και οι γέφυρες²⁹, που ήταν στο λιμάνι, πλησίαζαν τα τείχη και τις ακτές μας.

Γύρω στο δεύτερο λάλημα τού πετεινού, χωρίς άλλη ειδοποίηση, καθώς έκαναν και άλλες μέρες, ξεκίνησαν τον πόλεμο με μεγάλη βιασύνη και σφοδρότητα. Ο αμηνάς από πριν είχε ορίσει να ξεκινήσουν τον πόλεμο και να κάνουν την πρώτη συμπλοκή όλοι όσοι δεν ήταν και τόσο έμπειροι στους πολέμους, καθώς και κάποιοι γέροντες και νέοι, ώστε να μας καταπονήσουν λίγο και – έπειτα – να έρθουν εναντίον μας με περισσότερο θάρρος και προθυμία οι πιά ισχυροί και ανδρείοι και εμπειροπόλεμοι. Έτσι έγινε, οπότε ο πόλεμος και η συμπλοκή άναψε σαν καμίνι.

Οι δικοί μας ανταπαντούσαν γενναία και τους υποδέχονταν άσχημα και τους κατακρήμνιζαν από τα τείχη και κατέσπασαν μερικές από τις πολεμικές μηχανές και συσκευές των εχθρών, ενώ έπεσε πολύ θανατικό και στις δύο πλευρές, και μάλιστα στην πλευρά των Τούρκων.

Καθώς, λοιπόν, είχαν αρχίσει να μην φαίνονται τ' άστρα τού ουρανού και έφεξε το φως τής ημέρας και φάνηκε από την ανατολή το ρόδινο χρώμα τού πρωινού, όλο το πλήθος των εχθρών έγινε σαν ένα σχοινί που έσφιγγε την Πόλη από το ένα άκρο της έως το άλλο. Χτυπώντας, τότε, τα πολεμικά όργανα – τα τύμπανα και τις κεράτινες σάλπιγγες και καθετί άλλο – και αλαλάζοντας με δυνατές φωνές, έβαλαν φωτιά σε όλα τα τηλεβόλα και άρχισαν όλοι μαζί, ομοθυμαδόν, ταυτόχρονα και την ίδια στιγμή να χτυπούν από ξηρά και θάλασσα, ξεκινώντας τον πόλεμο και την συμπλοκή. Κάποιοι θαρραλέοι πολεμιστές ξανασήκωσαν τις πλεκτές κλίμακες. Τα κάθε είδους βέλη εκτοξεύονταν εναντίον όσων βρίσκονταν στους πύργους. Η μάχη κράτησε δύο ώρες, δυσχερής και φρικαλέα, ενώ οι χριστιανοί επικράτησαν κατά κάποιον τρόπο. Οι κλιμακοφόρες τριήρεις και η γέφυρα αποκρούστηκαν από τα παραθαλάσσια τείχη χωρίς να έχουν επιτύχει τίποτε, ενώ οι εκτοξευτήρες λίθων³⁰, που υπήρχαν στην Πόλη, κατέστρεψαν πολλούς από τους Αγαρηνούς εχθρούς. Όσοι μάχονταν στα μέρη τής ξηράς κατάφεραν στους εχθρούς τα ίδια και χειρότερα.

²⁹ Πρόκειται γιά κινητές και πλωτές ξύλινες γέφυρες, κατάλληλες γιά την παράκτια πολιορκία.

³⁰ Γνωστοί και ως «καταπέλτες».

Το παράξενο θέαμα ήταν άξιο παρατήρησης: σαν να υπήρχε ένα σκοτεινό σύννεφο, που κάλυπτε τον ήλιο και τον ουρανό. Ρίχνοντας υγρό πυρ έκαιγαν τους εχθρούς και τις ετοιμασμένες πολεμικές μηχανές. Κατάκοβαν τις αναβάθρες και τις κλίμακες και όσους τις ανέβαιναν, εξακοντίζοντας από πάνω βαριές πέτρες. Τους απόδιωχναν με μικρά τηλεβόλα και τόξα. Όπου τους έβλεπαν σε μεγάλο πλήθος, εκεί έριχναν φωτιά με τα τηλεβόλα, χτυπώντας και σκοτώνοντας πολλούς. Οι εχθροί, πάλι, έχοντας αγανακτήσει τόσο πολύ από τον κόπο του πολέμου και από την αντίσταση που έβρισκαν, ήθελαν να στραφούν γιά λίγο προς τα πίσω, ώστε να ξεκουραστούν, αλλά οι τσαούσηδες³¹ και οι ραβδούχοι³² τής αυλής τούς χτυπούσαν με σιδερένια ραβδιά και με βούνευρα³³, γιά να μην γυρίσουν την πλάτη τους στον εχθρό. Ποιός να διηγηθεί, τότε, τις φωνές και τις κραυγές και τα «αλίμονο» των χτυπημένων και των δύο πλευρών; Μέχρι τον ουρανό ανέβαιναν οι φωνές και ο κρότος.

Μερικοί από τους δικούς μας, βλέποντας τους εχθρούς να υποφέρουν τόσο πολύ, με δυνατές φωνές τούς έλεγαν: «αυτά πολλές φορές τα κάνατε, και άσχημα αποκρουστήκατε». Οι εχθροί, πάλι, θέλοντας μετά βίας να δείξουν την ανδρεία τους, ξανανέβαιναν στις κλίμακες, ενώ μερικοί απ' αυτούς, τολμηροί, δυνατοί και δραστήριοι, ανέβαιναν ο ένας στον ώμο τού άλλου, κάποιοι – μάλιστα – ανέβαιναν πάνω στους ώμους άλλων δύο, όπως μπορούσαν, ώστε να βρεθούν πάνω στα τείχη. Καθώς συνέβαιναν όλα τούτα, η μάχη γινόταν σφοδρή και βίαιη και δυνατή γύρω από τις εισόδους και τις ανόδους. Τραβούσαν τα ξίφη και συμπλέκονταν και μεγάλο φονικό έπεφτε και στις δύο πλευρές.

Όταν η δική μας παράταξη άρχισε να κάμπτεται, ξεπήδησαν μπροστά ο Θεόφιλος Παλαιολόγος και ο Δημήτριος Καντακουζηνός, άνδρες άριστοι, και νίκησαν τους Αγαρηνούς, τους έδιωξαν από τα τείχη, κακήν κακώς τους κατακρήμνισαν και τους διασκόρπισαν. Τότε, λοιπόν, έφτασαν και άλλοι, όσοι έλαβαν διαταγή να τους βοηθήσουν. Εκεί βρέθηκε έφιππος και ο βασιλιάς, δίνοντας θάρρος και εξεγείροντας τους στρατιώτες, ώστε να μάχονται με προθυμία. Έτσι τους μίλησε: «συστρατιώτες και αδελφοί, σταθείτε ανδρείοι, σας παρακαλώ στο όνομα τού Θεού, γιατί βλέπω τώρα το πλήθος των εχθρών να έχει αρχίσει να καταβάλλεται και σιγά-σιγά να διασκορπίζεται και να μην επιτίθεται με την τάξη που συνηθίζει, οπότε η νίκη – ελπίζω στον Θεό – θα είναι δική μας. Χαρείτε, λοιπόν, αδελφοί, γιατί το πολύτιμο στεφάνι θα είναι δικό μας, όχι μόνον το φθαρτό και γήινο, αλλά και το επουράνιο. Ο Θεός πολεμά με το μέρος μας και με δειλία γεμίζει το πλήθος των ασεβών».

Και ενώ αυτά έλεγε ο βασιλιάς, ο Ιωάννης Ιουστινιάνης, που ήταν και στρατηγός, πληγώθηκε στα σκέλια, στο δεξί πόδι, από ένα βέλος τόξου. Αυτός, λοιπόν, ο τόσο έμπειρος στον πόλεμο, καθώς είδε το αίμα να ρέει από το σώμα του, ολόκληρος άλλαξε όψη και – από τον φόβο του – έχασε την ανδρεία, που είχε δείξει πριν, και στην συνέχεια έκανε πράγματα ανώφελα. Έφυγε από εκεί όπου βρισκόταν. Τριγύριζε σιωπηλός, αναζητώντας γιατρό, έχοντας λησμονήσει την γενναιότητα και την επιδεξιότητα που είχε δείξει εξ αρχής. Τίποτε δεν είπε στους συναγωνιστές του ούτε και άφησε άλλον στην θέση του, ώστε να μην μετατραπεί σε απώλεια η σύγχυση που είχε προκληθεί. Αλλά οι στρατιώτες, όταν έστρεψαν το βλέμμα προς τα πίσω και δεν είδαν τον στρατηγό, έπεσαν σε ταραχή και δειλίασαν εξ αιτίας τής φήμης ότι εκείνος είχε φύγει. Ο βασιλιάς, πάλι, που κατά συγκυρία βρέθηκε εκεί, είδε τους

³¹ Κατώτεροι αξιωματικοί τού τουρκικού στρατού.

³² Σωματοφύλακες τού αμηνρά.

³³ Μαστίγια κατασκευασμένα από λωρίδες δέρματος ή από έντερα βοδιών.

στρατιώτες ταραγμένους και γεμάτους από φόβο, σαν πρόβατα διωκόμενα. Έμαθε την αιτία και, όταν είδε τον στρατηγό του, τον Ιουστινιάνη, να φεύγει, τον πλησίασε και τού είπε: «αδελφέ, γιατί το έκανες αυτό; Γύρισε στην διατεταγμένη θέση σου! Δεν είναι τίποτε αυτή η πληγή. Γύρισε, γιατί τώρα υπάρχει η πιό μεγάλη ανάγκη! Η Πόλη κρέμεται από τα χέρια σου, γιά να την λυτρώσεις». Ο βασιλιάς τού είπε πολλά, αλλά εκείνος δεν αποκρινόταν, μόνο πέρασε στον Γαλατά και εκεί³⁴ πέθανε ντροπιασμένος, μέσα στην πίκρα και στην περιφρόνηση.

Όταν οι Τούρκοι είδαν όλη αυτή την σύγχυση των δικών μας, πήραν θάρρος. Παρών, εκεί, ήταν και ο Σογάν πασάς, που μίλησε στους γενίτσαρους και στους άλλους, διεγείροντας το φρόνημά τους. Τότε, κάποιος γενίτσαρος, Χασάν στο όνομα, ένας γίγαντας που καταγόταν από το Λουπάδι, βάζοντας με το αριστερό χέρι του την ασπίδα πάνω από το κεφάλι του, τράβηξε το ξίφος με το δεξί χέρι και προχώρησε προς το τείχος, όπου είχε δει την σύγχυση. Τον ακολούθησαν και άλλοι, γύρω στους τριάντα, ζηλεύοντας την ανδρεία του. Όσοι δικοί μας είχαν απομείνει στο τείχος, κατακόντιζαν τους εχθρούς, τους έριχναν βέλη και κυλούσαν εναντίον τους τεράστιες πέτρες και κατακρήμνισαν δεκαοχτώ από αυτούς, αλλά ο Χασάν δεν συγκρατούσε την ορμή του πριν ν' ανεβεί στα τείχη και να τρέψει τους δικούς μας σε φυγή.

Όταν, λοιπόν, πέτυχε το εγχείρημά του, τον ακολούθησαν και πολλοί άλλοι, και ανέβηκαν στο τείχος. Οι δικοί μας, εξαιτίας τού μικρού αριθμού τους, δεν κατάφεραν να εμποδίσουν όσους ανέβαιναν. Οι εχθροί ήταν πολυπληθείς. Οι δικοί μας συμπλέκονταν και μάχονταν με όσους ανέβαιναν, φονεύοντας πολλούς από αυτούς. Ο Χασάν, όμως, ενώ μαχόταν, χτυπήθηκε από κάποια πέτρα και έπεσε κάτω. Όταν οι δικοί μας στράφηκαν και τον είδαν πεσμένο, άρχισαν να του ρίχνουν πέτρες από παντού, ενώ εκείνος ανασηκώθηκε στα γόνατα και αμυνόταν, αλλά το δεξί χέρι του παρέλυσε από το πλήθος των τραυμάτων και κατατρυπήθηκε από τα βέλη.

Σκοτώθηκαν και πληγώθηκαν και πολλοί άλλοι, που – εξαιτίας των τραυμάτων τους – μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο. Έπειτα, έγινε τόσο μεγάλο το πλήθος των εχθρών που ανέβηκε πάνω, ώστε διασκόρπισε τους δικούς μας. Άφησαν τους άλλους έξω από το τείχος, και από την πύλη μπήκαν μέσα καταπατώντας ο ένας τον άλλον. Έτσι είχαν τα πράγματα όταν από μέσα και από έξω και από τα μέρη τού λιμανιού ακούστηκε κάποια φωνή: «έπεσε το φρούριο και πάνω στους πύργους έστησαν τα εμβλήματα και τις σημαίες τους!». Αυτή η φωνή έτρεψε σε φυγή τους δικούς μας και έδωσε θάρρος στους εχθρούς, οι οποίοι αλάλαξαν με πολλές φωνές, και πρόθυμα, χωρίς φόβο, όλοι τους ανέβαιναν στα τείχη.

Όταν τα είδε αυτά ο δυστυχής βασιλιάς³⁵ και αφέντης μου, με δάκρυα παρακαλούσε τον Θεό και προέτρεπε τους στρατιώτες να δείξουν μεγαλοψυχία. Δεν

³⁴ Άλλες πηγές αναφέρουν ότι ο Ιωάννης Ιουστινιάνης πέρασε στον Γαλατά, αλλά έπειτα κατέφυγε στην Χίο, την γενέτειρά του (στην καταγωγή, βέβαια, δεν ήταν Χιώτης, αλλά Γενουάτης), όπου και πέθανε μετά από λίγο καιρό, ψυχικά καταβεβλημένος και βαρύτατα μετανιωμένος γιά την ξαφνική δειλία του.

³⁵ Ο Κωνσταντίνος είχε πολλές και ενδιαφέρουσες επιλογές πριν από την έναρξη τής πολιορκίας τής Βασιλεύουσας (ίσως και κατά την διάρκεια τής πολιορκίας τής). Θα μπορούσε να είχε δεχτεί την βολική πρόταση τού Μωάμεθ και να είχε καταφύγει πλούσιος και ανενόχλητος στον Μυστρά. Θα μπορούσε να είχε εξισλαμιστεί – όπως πολλοί άλλοι «συμπατριώτες» του, κάθε κοινωνικής τάξης – και να είχε γίνει «μεγάλος και τρανός» υπήκοος τής οθωμανικής αυτοκρατορίας. Θα μπορούσε να είχε φορτώσει τα πλούτη και τους θησαυρούς τού αυτοκρατορικού ταμείου σε κάποιο πλοίο – συνήθης και προσφιλής πρακτική πολλών «μεγάλων ανδρών» τής Ιστορίας –

υπήρχε, όμως, καμμία ελπίδα συνδρομής ή βοήθειας. Κέντρισε, τότε, τον ίππο του και καλπάζοντας έφτασε στο σημείο απ' όπου ερχόταν το πλήθος των ασεβών και – όπως ο Σαμψών, όταν αντιμετώπιζε τους αλλόφυλους – από την πρώτη συμπλοκή κατακρήμνισε τους ασεβείς από τα τείχη, γεγονός που ήταν παράξενο και θαυμάσιο για όσους έτυχε να βρεθούν εκεί και να το δουν. Βρυχώμενος σαν λιοντάρι και κρατώντας το γυμνό ξίφος στο δεξί χέρι του κατέσφαξε πολλούς από τους εχθρούς, ενώ το αίμα έρρεε σαν ποτάμι από τα πόδια και τα χέρια του.

Αλλά και ο δον Φραγκίσκος Τολέδο, τον οποίον προανέφερα, έπραξε περισσότερα και από τον Αχιλλέα. Έτυχε να βρίσκεται στα δεξιά τού βασιλιά και σαν αετός κατέκοβε τους εχθρούς με τα νύχια και το στόμα του. Το ίδιο και ο Θεόφιλος Παλαιολόγος. Όταν είδε τον βασιλιά να μάχεται και την Πόλη να κινδυνεύει, με κλάματα φώναξε δυνατά και είπε: «προτιμώ να πεθάνω παρά να ζήσω!». Έριξε τον εαυτό του μέσα στην μάχη κραυγάζοντας, και διέλυσε και διασκόρπισε και θανάτωσε όλους όσους βρήκε μπροστά του. Αλλά και ο Ιωάννης Δαλμάτης, παρών σ' εκείνο το σημείο, συμπλεκόταν με τους εχθρούς πίο γενναία από τον κάθε στρατιώτη. Όσοι έτυχε να βρεθούν εκεί και να δουν, θαύμασαν την δύναμη και την γενναιότητα αυτών των άριστων ανδρών. Και δυό και τρεις φορές έγινε επίθεση και σύρραξη και συμπλοκή. Με δύναμη έτρεψαν σε φυγή τους ασεβείς και σκότωσαν πολλούς, και άλλους κατακρήμνισαν από τα τείχη. Οι ίδιοι σκοτώθηκαν αγωνιζόμενοι με σφοδρότητα και συμπλεκόμενοι, σκορπίζοντας έτσι πολύ φονικό στους εχθρούς, προτού να πεθάνουν. Και κάποιοι άλλοι στρατιώτες, ευγενείς, που μάχονταν σ' εκείνο το σημείο, σκοτώθηκαν κοντά στην πύλη τού αγίου Ρωμανού, όπου είχε κατασκευαστεί η ελέπολη και είχε στηθεί το μεγάλο τηλεβόλο, που χάλασε τα τείχη τής Πόλης, απ' όπου αρχικά μπήκαν στην Πόλη οι εχθροί. Εγώ, εκείνη την ώρα, δεν βρέθηκα κοντά στον αφέντη και βασιλιά μου, αλλά με δική του προσταγή επιθεωρούσα άλλο σημείο τής Πόλης.

Τότε οι Τούρκοι μπήκαν μέσα και με μικρά τηλεβόλα, βέλη, τόξα και πέτρες έδιωξαν από τα εσωτερικά τείχη τους χριστιανούς, που είχαν απομείνει, και έγιναν κυρίαρχοι των πάντων, εκτός των δύο πύργων, που ονομάζονται Βασιλείου Λέοντος και Αλεξίου, στους οποίους είχαν τοποθετηθεί εκείνοι οι ναύτες από την Κρήτη. Αυτοί μάχονταν γενναία μέχρι την έκτη και την έβδομη ώρα και θανάτωσαν πολλούς Τούρκους. Αν και έβλεπαν το μεγάλο πλήθος των εχθρών και την υποδούλωση ολόκληρης τής Πόλης, οι ίδιοι δεν ήθελαν να υποδουλωθούν, αλλά έλεγαν ότι ήταν πολύ καλύτερο το να πεθάνουν, παρά το να ζήσουν. Κάποιος Τούρκος, τότε, ανέφερε στον αμηνρά την ανδρεία τους και αυτός τους πρόσταξε να κατεβούν – κατόπιν συμφωνίας – και να παραμείνουν ελεύθεροι και οι ίδιοι και το πλοίο τους και όλες οι αποσκευές που είχαν. Έτσι έγινε, και μόλις που τους έπεισαν να φύγουν από τους πύργους.

Δυό Ιταλοί αδελφοί, πάλι, ο Παύλος και ο Τρωίλος, μαζί με πολλούς άλλους, μάχονταν γενναία στο σημείο όπου είχαν διαταχθεί να πολεμήσουν, και έδιωχναν κακήν κακώς τους εχθρούς, προκαλώντας αξιόλογη συμπλοκή και σύρραξη, και το φονικό μεταξύ των δύο πλευρών – των επιτιθέμενων και των αμυνόμενων – ήταν μεγάλο. Όταν ο Παύλος στράφηκε και είδε τους εχθρούς μέσα στην Πόλη, είπε στον αδελφό του: «φρίξε ήλιε και στέναξε γη! Αλώθηκε η Πόλη και πέρασε και για μάς η ώρα τού πολέμου. Ας φροντίσουμε, αν είναι δυνατόν, για την δική μας σωτηρία».

και να είχε καταφύγει στην Δύση. Ο Κωνσταντίνος, όμως, προτίμησε να πεθάνει μαχόμενος «υπέρ βωμών και εστιών».

Έτσι, λοιπόν, οι εχθροί κυριεύσαν όλη την Πόλη, ημέρα Τρίτη, ώρα δύο και μισή, το έτος 6.961, στις 29 Μαΐου. Όσοι παραδίδονταν, αρπάζονταν και αιχμαλωτίζονταν, και όσοι συλλαμβάνονταν κατόπιν αντιστάσεως, σφαγιάζονταν, ενώ – σε μερικά σημεία – η γη καθόλου δεν φαινόταν εξαιτίας των νεκρών. Παράξενο το θέαμα³⁶. Θρήνος πολύς και ποικίλος και αμέτρητοι εξανδραποδισμοί. Οι Τούρκοι αλύπητα έσερναν έξω από τις εκκλησίες τις οδυρόμενες ευγενείς αρχόντισσες και τις παρθένες και τις γυναίκες τις αφιερωμένες στον Θεό, τραβώντας τις από τα ενδύματα, την κόμη ή τις πλεξίδες τής κεφαλής τους. Βουητό και κλάμα από τα παιδιά. Οι ιεροί και άγιοι οίκοι λεηλατημένοι. Ποιός να διηγηθεί την φρίκη και το τι ακουγόταν;

Έβλεπες το θείο αίμα και σώμα τού Χριστού να χύνεται και να πετιέται στην γη και τα τιμαφή δοχεία του ν' αρπάζονται και άλλα να τα σπάζουν και τα σώα να τα κρύβουν στους κόρφους τους και τα ίδια να κάνουν με τον πολύτιμο διάκοσμο και να καταπατούν τις άγιες εικόνες, γεμάτες χρυσό, ασήμι και πολύτιμους λίθους, και να ξεσηκώνουν τον διάκοσμο γιά να φτειάζουν κρεβάτια και τραπέζια, να σκεπάζουν τους ίππους τους με τα μεταξωτά και χρυσοϋφαντα ιερά άμφια και ενδύματα, άλλοι να τρώνε πάνω σ' αυτά και ν' αρπάζουν τα πολύτιμα μαργαριτάρια των αγίων κειμηλίων καταπατώντας τα άγια λείψανα και να κάνουν πολλά άλλα ανοσιουργήματα, άξια θρήνου, οι πρόδρομοι τού αντίχριστου!

Πόσο ανερμήνευτες και ανεξιχνίαστες είναι οι σοφές αποφάσεις σου, βασιλιά Χριστέ! Να έβλεπε κάποιος εκείνον τον παμμέγιστο και θεϊκότατο ναό τής τού Θεού Σοφίας, τον επίγειο ουρανό, τον θρόνο τής δόξας τού Θεού, το χερουβικό όχημα, το δευτερο στερέωμα, το έργο των χειρών τού Θεού, το άξιο θέαμα και έργο, το αγαλλίαμα ολόκληρης τής γης, τον ωραίο ναό, τον ωραιότερο των ωραίων, μέσα στου οποίου τα άδυστα και πάνω στου οποίου τα θυσιαστήρια και τις τράπεζες έτρωγαν και έπιναν, εκεί επάνω όπου έκαναν και διέπρατταν τις ασελγείς επιθυμίες και ορέξεις τους με γυναίκες, παρθένες και παιδιά. Ποιός να μην σε θρηνήσει, άγιε ναέ; Παντού υπήρχε κάθε κακό και κάθε κεφαλή πονούσε.

Στις κατοικίες θρήνοι και κλάματα, στις τριόδους οδυρμοί, στους ναούς ολοφυρμοί, στεναγμοί ανδρών, μοιρολόγια γυναικών, τραβήγματα, εξανδραποδισμοί, ξεσκίσματα και βιασμοί. Οι ευγενείς ατιμάζονταν και οι πλούσιοι έχαναν τα πάντα, και κάθε είδους κακουργήματα είχαν γεμίσει τις πλατείες, τις γωνιές και κάθε μέρος, παντού. Κανένας τόπος δεν έμεινε ασύλητος και ανεξερευνητος. Βασιλιά Χριστέ, από εκείνη την θλίψη και την στενοχώρια απελευθέρωσε κάθε πόλη και χώρα που κατοικείται από χριστιανούς! Κανέναν κήπο και καμμία κατοικία δεν άφησαν άσκαφτη οι ασεβείς, προκειμένου να βρουν τα κρυμμένα χρήματα και, αφού βρήκαν μιά πληθώρα νέων και παλαιών θησαυρών και άλλων πολύτιμων πραγμάτων, χόρτασαν.

Αφού, λοιπόν, αλώθηκε η Πόλη, ο αμηράς εισήλθε ευθύς αμέσως και με μεγάλη βιασύνη ζητούσε να μάθει γιά τον βασιλιά, γιατί τίποτε άλλο δεν είχε στο μυαλό του, παρά μόνον να μάθει αν ζει ή αν πέθανε ο βασιλιάς. Άλλοι πήγαιναν και τού έλεγαν ότι είχε διαφύγει, άλλοι έλεγαν ότι ήταν κρυμμένος μέσα στην Πόλη, άλλοι ότι πέθανε μαχόμενος. Εκείνος, θέλοντας να διαπιστώσει την αλήθεια, έστειλε κάποιους εκεί όπου κείτονταν σωρηδόν τα πτώματα των σκοτωμένων χριστιανών και

³⁶ Το ίδιο «φρικτό» θέαμα υποχρεώθηκε να ξαναζήσει ο ελληνισμός τής Ανατολής και στις αρχές τού 20ού αιώνα, βασανιζόμενος απάνθρωπα, όχι πιά από τον Μωάμεθ και τους γενίτσαρους του, αλλά από τον Κεμάλ και τους τσέτες του. Την ίδια στάση έναντι των Ελλήνων κράτησαν οι Ευρωπαίοι «σύμμαχοι» και «ομόθρησκοί» τους και στις δύο δοκιμασίες τού ελληνισμού.

ασεβών. Έπλυναν πολλές κεφαλές σκοτωμένων, μήπως τύχει να μπορέσουν ν' αναγνωρίσουν την κεφαλή του βασιλιά, αλλά δεν μπόρεσαν να την αναγνωρίσουν, παρά μόνον βρήκαν το νεκρό σώμα του βασιλιά³⁷, το οποίο αναγνώρισαν από τις βασιλικές περικημιίδες ή από τα πέδιλα, όπου υπήρχαν ζωγραφισμένοι χρυσοί αετοί, όπως συνηθιζόταν στους βασιλιάδες.

Ο αμηράς το έμαθε και χάρηκε πολύ και ευχαριστήθηκε. Με δική του προσταγή, οι χριστιανοί, που βρέθηκαν εκεί, έθαψαν με βασιλικές τιμές την βασιλική σορό. Αλίμονο, αλίμονό μου, σε τι καιρούς μου επιφύλαξε η πρόνοια³⁸ να ζήσω! Η ζωή εκείνου τού αοίδιμου και γαληνότατου βασιλιά και μάρτυρα μετρούσε τότε σαράντα εννέα έτη και τρεις μήνες και είκοσι μέρες.

Ο αμηράς, επηρμένος από την μεγάλη νίκη, γέμισε από μεγάλη κενοδοξία και φάνηκε ωμός και ανελέητος. Όταν ο κυρ Λουκάς Νοταράς, ο μεγάλος δούκας, τον συνάντησε και τον προσκύνησε και τού έδειξε τον μεγάλο θησαυρό που είχε κρυμμένο – λίθους, μαργαριτάρια και άλλα λάφυρα, αντάξια βασιλιάδων – ο αμηράς και όλο το συμβούλιό του τον είδαν και τον θαύμασαν. Ο Νοταράς είπε στον αμηρά: «όλα τούτα τα φύλαγα για την βασιλεία σου και να, τώρα σου τα χαρίζω ως δώρο και σε παρακαλώ να δεχτείς την δέηση και την παράκληση τού δούλου σου». Έλπιζε και αυτός ότι με τούτα θ' απελευθερωθεί και ο ίδιος και η οικογένειά του, αλλά ο αμηράς τού απάντησε ως εξής: «μισό σκυλί, απάνθρωπε μηχανορράφε και πανούργε, είχες τόσον πλούτο και δεν βοήθησες τον βασιλιά και αφέντη σου και την Πόλη και πατρίδα σου; Και τώρα, μ' αυτές τις πονηριές και τις πανουργίες, τις οποίες ξέρεις και κάνεις από τα νιάτα σου, θέλεις να ξεγελάσεις και μένα και ν' αποφύγεις αυτό που σου αξίζει; Πες μου, ασεβή, ποιός είναι εκείνος που χάρισε τον πλούτο σου και αυτή την πόλη στα χέρια μου;». Και ο Νοταράς απάντησε: «ο Θεός». Και ο αμηράς τού είπε: «αφού ο Θεός μου τα χάρισε όλα τούτα, και στα χέρια μου, ως δούλους, έδωσε εσένα και τον καθένα, τότε τι μου λες, πονηρέ, και γιατί φλυαρείς; Πώς και δεν μου τα έστειλες όλα αυτά πριν να ξεκινήσω την μάχη εναντίον σας ή πριν νικήσω την Πόλη, ώστε να σου οφείλω χάρη και ανταμοιβή; Τώρα, λοιπόν, δεν είσαι εσύ εκείνος που τα χάρισε αυτά, αλλά ο Θεός!». Και ευθύς αμέσως διέταξε τους δήμιους να τον βάλουν στην φυλακή και να τον επιτηρούν με ασφάλεια.

Την επόμενη μέρα, πρόσταξε να τού τον ξαναφέρουν μπροστά στον θρόνο του και τού είπε: «εφόσον δεν θέλησες να βοηθήσεις τον βασιλιά και την πατρίδα σου με όλον αυτόν τον αναρίθμητο θησαυρό που είχες, τότε γιατί δεν συμβούλεψες τον βασιλιά σου να δεχτεί – όταν τού μήνυσα – να μου παραδώσει με ειρήνη και αγάπη την Πόλη κ' εγώ να τού δώσω με αγάπη και φιλία, αντί γι' αυτήν, έναν άλλον τόπο, ώστε να μην συμβεί μεταξύ μας τόσο φονικό;». Και ο άλλος απάντησε λέγοντας: «εγώ δεν είμαι υπαίτιος για όλη αυτή την κατάσταση, αλλά οι Ενετοί και οι κάτοικοι τού Γαλατά, οι οποίοι έταζαν στον βασιλιά ότι θα τού στείλουν στόλο και στρατό για να τον βοηθήσει». Και είπε ο αμηράς: «ξέρεις να βρίσκεις και να λες πολλά ψέματα, αλλά τώρα δεν υπάρχει ψέμα για να σε βοηθήσει». Έπειτα πρόσταξε να θανατώσουν, την επόμενη μέρα, πάνω στην αγορά τού Ξηρού λόφου, ενώπιον τού ίδιου τού Νοταρά, πρώτα τους δύο γιούς του – για τους οποίους κάποτε ζητούσε από τον βασιλιά να τιμηθούν ο ένας με το αξίωμα τού μεγάλου κοντοσταύλου και ο άλλος με εκείνο τού μεγάλου λογοθέτου – και μετά τον ίδιο. Έτσι έγινε και έτσι έλαβε τέλος η υπόθεση τού Λουκά Νοταρά.

Μετά από αυτά, ο αμηράς πρόσταξε να θανατώσουν πολλούς ευγενείς άρχοντες, τον αντιπρόσωπο των Ενετών και τον γιό του, καθώς και τον πρόξενο τής

³⁷ Προφανώς ακέφαλο.

³⁸ Υπονοείται η θεία πρόνοια.

Καταλονίας και τους δύο γιούς του. Έπειτα θέλησε να θανατώσει και τον Κονταρίνι και άλλους ευγενείς Ενετούς, αλλά αυτοί έταξαν και έδωσαν χρήματα στον Σογάν πασά και τους χαρίστηκε η ζωή. Έστειλε ανθρώπους του και στον Γαλατά και έπιασε πολλούς και τους θανάτωσε, ενώ όλα, όσα είχε τάξει σ' εκείνους, δεν τα υπολόγισε καθόλου, αλλά τους έκανε και αυτούς υποτελείς του.

Έστειλε, επίσης, ανθρώπους για να κλείσουν τον Αλί πασά σε κάποιον πύργο και – μετά από λίγες μέρες – τον θανάτωσε και αυτόν, για την αιτία που είπαμε πριν, επειδή δηλαδή είπε στον αμηνρά να μην ξεσηκώσει πόλεμο εναντίον τής Πόλης, μήπως και οι χριστιανοί αφέντες τής Δύσης συμμαχήσουν και τον διώξουν από την Ευρώπη και τα λοιπά, όπως έχουν γραφτεί. Ο θάνατός του, όμως, έσπειρε αμέτρητη λύπη σε ολόκληρο τον στρατό τού αμηνρά, επειδή ο Αλί ήταν αγαπητός σε όλους³⁹ και συμβούλευε καλά τον αμηνρά στα πάντα.

³⁹ Δεν γνωρίζουμε αν ο Αλί πασάς ήταν όντως «αγαπητός σε όλους», αλλά η δράση και οι συμβουλές του προς τον αμηνρά οπωσδήποτε τον είχαν καταστήσει αγαπητό στους Βυζαντινούς. Όσο για τις «καλές συμβουλές» του, αυτές, για τους Τούρκους, αποδείχτηκαν τελικά πολύ κακές.

Μέρος Β΄

Ας επανέλθουμε, όμως, στην διήγησή μας. Εάν κάποιος ζητήσει να μάθει τι έπραξε ο βασιλιάς κατά τον καιρό του πολέμου, θα του πω ότι, την εποχή και τον καιρό, κατά τον οποίον ο αμηνάς προετοιμαζόταν, ιδού τι έκαναν οι χριστιανοί αφέντες του εξωτερικού, σχετικά με την βοήθειά τους προς εμάς: οι γύρω χριστιανοί αφέντες είναι φανερό ότι δεν έκαναν τίποτε, ενώ ο αμηνάς απέστειλε πρεσβευτή προς τον Γεώργιο, αφέντη της Σερβίας, ώστε να μεσιτεύσει για να υπάρξει ειρήνη μεταξύ των Ούγγρων και του αμηνά, και μαζί με τον απερχόμενο πρεσβευτή ήταν και κάποιος χριστιανός γραμματέας, στον οποίον είχε ανατεθεί – εκ μέρους ορισμένων Τούρκων συμβούλων⁴⁰ – να πει στον δεσπότη να αναβάλει την σύναψη ειρήνης γιατί, εάν προέκυπτε μιά συνθήκη ειρήνης με τους Ούγγρους, τότε αμέσως ο Τούρκος θα εξομούσε εναντίον της Κωνσταντινούπολης, αλλά εκείνος δεν φρόντισε καθόλου για τούτο, ούτε το έλαβε υπ’ όψιν του, μη γνωρίζοντας ο άθλιος ότι, εάν αφαιρεθεί η κεφαλή, τα μέλη του σώματος είναι νεκρά.

Τότε, επίσης, ήταν που συγκλήθηκε μεγάλο συμβούλιο στην Βενετία και – σχετικά με αυτό το θέμα – σηκώθηκε ο τότε δούκας, Φραγκίσκος Φόσκαρι, και είπε: «ήξερε καλά τι έκανε ο βασιλιάς Ιωάννης όταν κατέφυγε σ’ εμάς». Αλλά και άλλοι άνθρωποι, που τον είδαν και τού μίλησαν, είπαν ότι στην Ιταλία δεν είχαν γνωρίσει κάποιον άλλον, περισσότερο φρόνιμο από εκείνον, αλλά και περισσότερο κακό και φθονερό, αφού ο φθόνος του δεν τον άφησε να προτιμήσει το συμφέρον του. Η αιτία για τούτο ήταν η ακόλουθη: κάποτε, ο Αλωύσιος Διέδος⁴¹ μεσίτευσε ώστε ο μακαρίτης ο αφέντης μου, ο κυρ Κωνσταντίνος, τότε που ήταν δεσπότης της Πελοποννήσου, να πάρει γυναίκα του, μαζί με μεγάλη προίκα, την θυγατέρα αυτού τού δούκα, και ο αφέντης μου, όχι για άλλον λόγο, παρά για να συνενωθεί και ο ίδιος και ο τόπος του με την Βενετία, δέχτηκε αυτή την συγγένεια, ενώ και εγώ και πολλοί άλλοι συμφωνούσαμε σ’ αυτό και σχεδόν τον αναγκάσαμε να το δεχτεί, αλλά, αφού έγινε βασιλιάς και αναχώρησε για την Πόλη, το πράγμα φάνηκε αταίριαστο. Πώς θα μπορούσαν οι άρχοντες της Πόλης και οι αρχόντισσες να δεχτούν ως κυρία και δέσποινά τους την θυγατέρα ενός Ενετού, καθώς και το να γίνουν σύγγαμτροι και γυναικάδελφοι τού βασιλιά οι άλλοι γαμπροί και οι γιοί τού Ενετού που, ναι μεν ήταν ένδοξος και δούκας, αλλά το αξιωματικό του ήταν προσωρινό; Ευθύς αφού ο αφέντης μου έγινε βασιλιάς, ο δούκας έκανε ξανά την ίδια πρόταση, αλλά αυτή απορρίφθηκε και, εξαιτίας αυτού τού γεγονότος, ο δούκας έγινε εχθρός μας, αν και τόσο ο Αλωύσιος Λαυρεδάνος, όσο και ο Αντώνιος Διέδος και πολλοί άλλοι, τού είπαν πολλά και τού υπέδειξαν ότι, εάν αλωθεί η Πόλη, θα υποστεί μεγάλη ζημία και η εξουσία τού ίδιου τού δούκα. Δεν κατάφεραν, όμως, να παροτρύνουν τον δούκα να συνδράμει τον βασιλιά.

Γιά την υπόθεσή μας ενδιαφέρθηκε και η εκκλησία της Ρώμης. Ο καρδινάλιος της Ρωσίας είχε βρεθεί στην Πόλη και εγώ μεσίτευσα για χάρη του προς τον αοίδιμο και μακαριστό αφέντη μου, τον βασιλιά, ώστε να γίνει πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης αυτός ο καρδινάλιος που, αν γινόταν, τότε τόσο ο ίδιος, όσο και ο πάπας θα έκαναν διάφορα και θα βοηθούσαν την Πόλη. Θα μπορούσαμε, επίσης,

⁴⁰ Οι οποίοι μάλλον φοβούνταν μιά πιθανή συμμαχία – ένα είδος νέας σταυροφορίας – των δυνάμεων της Δύσης εναντίον τους.

⁴¹ Όπως φαίνεται λίγο πιο κάτω, πρόκειται για δύο πρόσωπα: τον Αλωύσιο Λαυρεδάνο και τον Αντώνιο Διέδο.

δεύτερο στην σειρά, να μνημονεύουμε στις λειτουργίες και τον πάπα. Έγιναν πολλές συζητήσεις και διάλογοι και συμβούλια γι' αυτό το ζήτημα, και ο αοίδιμος βασιλιάς και αφέντης μου αποφάσισε να μην συμβεί καθόλου το ένα από τα δύο επειδή, αν εκείνος γινόταν πατριάρχης, κατ' ανάγκη θα έπρεπε είτε όλοι να υπακούν σ' εκείνον είτε να ξεσπάσει έριδα και έχθρα μεταξύ εκείνου και όσων δεν θα τον υπάκουγαν. Σ' εκείνους, λοιπόν, τους καιρούς, εάν μάς προέκυπτε εξωτερικός πόλεμος από τους εχθρούς, ενώ εμείς θα είχαμε και εσωτερικό, πόσο μεγάλο θα ήταν το κακό; Ωστόσο, έγινε δεκτό το να μνημονεύεται ο πάπας, εξαιτίας τής ελπίδας μας ότι θα μας βοηθούσε στην ανάγκη μας, και αυτό θα το έκαναν στην αγία Σοφία όσοι ήθελαν, ενώ οι άλλοι θα παρέμεναν ανενόχλητοι και ήσυχoi. Στις 12 Δεκεμβρίου, όμως, ενώ είχαν περάσει έξι μήνες, ενδιαφέρθηκαν να μας βοηθήσουν τόσο, όσο και ο σουλτάνος τού Καΐρου⁴², δηλαδή τής Αιγύπτου!

Από την Σερβία, πάλι, ήταν δυνατόν να σταλούν κρυφά και με πολλούς τρόπους χρήματα, καθώς και άνθρωποι, με άλλον τρόπο, αλλά κανείς μας δεν έλαβε ούτε είδε έστω έναν οβολό. Αλλά, ναι, στ' αλήθεια έστειλαν πολλά χρήματα και ανθρώπους προς τον αμηνρά, που πολιορκούσε την Πόλη⁴³, και οι Τούρκοι θριαμβολογούσαν και μάς έδειχναν ότι μέχρι και οι Σέρβοι ήταν εναντίον μας! Ποιός από τους χριστιανούς ή τους Ίβηρες αφέντες έστειλε έστω και έναν οβολό ή ανθρώπους προς βοήθεια τής Πόλης, φανερά ή κρυφά;

Οι Ούγγροι, εξάλλου, έστειλαν πρεσβευτές προς τον αμηνρά λέγοντάς του ότι έκαναν ειρήνη μαζί του προκειμένου να διατηρήσει την ειρήνη και την ομόνοιά του με τον βασιλιά αλλά, επειδή δεν την διατήρησε, σύμφωνα με τις μεταξύ τους συνθήκες, θα αθετούσαν κ' εκείνοι την ειρήνη τους μαζί του. Οι πρεσβευτές, όμως, έφτασαν ενόσω πολιορκούνταν η Πόλη, κατά την εβδομάδα που θα γινόταν η γενική επίθεση, οπότε ο αμηνράς και όλο το συμβούλιό του χρονοτριβούσαν με κολακευτικά λόγια, έχοντάς τους να περιμένουν την απάντηση πότε σήμερα και πότε αύριο, και αυτό το έκαναν με δόλο, μέχρι να δουν πώς θα πάνε τα πράγματα, ώστε, εάν καταλάμβαναν την πόλη, θα έλεγαν στους πρεσβευτές «ορίστε, την καταλάβαμε, εσείς φύγετε και κάντε οτιδήποτε νομίζετε, είτε ειρήνη είτε πόλεμο μαζί μας», κάτι που όντως έγινε και ειπώθηκε στους πρεσβευτές, ενώ εάν δεν την καταλάμβαναν, θα έλεγαν ότι – εξαιτίας τής ειρήνης μεταξύ τους – σταμάτησε ο πόλεμος και αναχώρησαν κατά την συμφωνία τους. Ψιθυρίστηκε τότε ότι ο αμηνράς είχε σκεφτεί και είχε πει: «εάν τώρα δεν καταλάβω την Πόλη, αμέσως θα κάνω ειρήνη και θα την διατηρήσω σε ολόκληρη την ζωή μου».

Τι δεν έπραξε, κρυφά ή φανερά, ο μακαρίτης ο αφέντης μου και βασιλιάς μου, ώστε να βοηθήσει την Πόλη και την βασιλεία του; Μήπως το έκανε για την σωτηρία τής ζωής του; Ολοφάνερο ήταν ότι – αν ήθελε – εύκολα θα μπορούσε να είχε διαφύγει, αλλά δεν το ήθελε και αγωνιζόταν σαν τον καλό ποιμένα, ο οποίος δίνει και την ζωή του για χάρη των προβάτων του. Έτσι έκανε. Και ποιός από τους άλλους τα γνώριζε καλά όλα τούτα και τόσα άλλα, εκτός από τον Ιωάννη Καντακουζηνό κ' εμένα;

Όταν ο Ίαγκος, ο Ούγγρος, ζήτησε πρώτα να τού δώσει ο βασιλιάς την Σηλυβρία ή την Μεσημβρία, κ' έπειτα να γίνει ο ίδιος υπεξούσιος τού βασιλιά και πολλούς ανθρώπους του να εγκαταστήσει εκεί και – στον καιρό τού πολέμου με τους Τούρκους – να γίνει εχθρός τους και βοηθός τής Πόλης, τότε ο βασιλιάς, ενώ ο πόλεμος είχε αρχίσει, τού έδωσε την Μεσημβρία, όπως εκείνος είχε απαιτήσει, ενώ το

⁴² Σε αυτό το σημείο, το ύφος τού συγγραφέα είναι ειρωνικό.

⁴³ Οι Σέρβοι, κατά την εποχή τής πολιορκίας τής Πόλης, ήταν ήδη «πιστοί» σύμμαχοι των Τούρκων.

χρυσόβουλο το έγγραφο εγώ ο ίδιος και το πήγε στον Ίαγκο ο γαμπρός τού Θεοδοσίου τού Κύπριου, ο γιός τού Μιχαήλ.

Ποιός γνώριζε την απαίτηση τού βασιλιά των Καταλανών, ο οποίος ζητούσε να τού δωρίσουμε την Λήμνο, ώστε να γίνει στην θάλασσα παντοτινός εχθρός των Τούρκων και – όταν υπάρξει ανάγκη – να βοηθήσει την Πόλη; Και αυτό κανονιζόταν.

Ποιός γνώριζε πόσα χρήματα και υποσχέσεις έστειλε και έδωσε ο βασιλιάς στην Χίο⁴⁴, μέσω τού Γαλατά, για να μας στείλει ανθρώπους, αλλά δεν μας έστειλε; Ποιός γνώριζε τις νηστείες και τις προσευχές, που ο βασιλιάς έκανε μόνος του και μαζί με τους ιερείς, δίνοντας χρήματα και σ' αυτούς και στους φτωχούς, τους οποίους φρόντιζε πολύ, ή τα πολλά τάματα, που έκανε προς τον Θεό ώστε ν' απελευθερώσει τους χριστιανούς από την αιχμαλωσία των ασεβών; Όλα τούτα, όμως, είτε τα παρέβλεψε ο Θεός – και δεν ξέρω εξαιτίας ποιών αμαρτιών μας⁴⁵ – είτε τα αγνόησαν οι άνθρωποι και καθένας τους έλεγε ο τι τού ερχόταν. Εγώ, όμως, τα λέω αυτά έτσι όπως τα αντιλαμβάνομαι.

Ήταν όντως απόφαση τού Θεού, επικυρωμένη από παλιά, να φτάσουν στον έσχατο βαθμό τής δυστυχίας τα ζητήματα των Ρωμαίων. Εξαιτίας απόρρητων λόγων τής πρόνοιας, μεγάλη είναι η συνδρομή προς τα λυπηρά και τα ενάντια και τα βλαβερά, ενώ πολλά είναι εκείνα που εμποδίζουν τα αγαθά και τα ωφέλιμα.

⁴⁴ Η Χίος είχε κατακτηθεί από τους Γενουάτες. Αρκετοί Γενουάτες αξιωματούχοι διέμεναν στον Γαλατά.

⁴⁵ Ορθότερο θα ήταν να αναρωτιόταν ο συγγραφέας – καθώς και εμείς, οι αναγνώστες του – το εξής: «εξαιτίας ποιών ανοησιών και αφελειών μας;».

Αντί επιλόγου...

«Η παράδοση τής Πόλης σ' εσένα δεν βρίσκει σύμφωνο ούτε εμένα ούτε κανέναν άλλον απ' όσους κατοικούν σ' αυτήν. Με κοινή απόφαση, όλοι μας θα πεθάνουμε οικειοθελώς και δεν θα λυπηθούμε την ζωή μας».

**Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος
στον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή**

Βιβλιογραφία και Πηγές

1. Βασίλειος Α. Α., *Ιστορία τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Μπεργαδή.
2. Γεωργίου Φραντζή, *Χρονικόν*.
3. Γλύκατζη – Αρβελέρ Ε., *Η Πολιτική Ιδεολογία τού Βυζαντίου*, εκδ. Ψυχογιός.
4. Δημητράκου Δ., *Μέγα Λεξικόν τής Ελληνικής Γλώσσης*.
5. *Η Πόλις Εάλω*, εκδ. Λιβάνη.
6. *Ιστορία τού Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών.
7. Κρούτβιγκ Σαγρέδο Φ. Κ., *Το Ελληνικό Θαύμα: από την Μαγεία στην Επιστήμη*, Εκδοτική Θεσσαλονίκης.
8. Μανούσος Ορ. – Ψαρουλάκης Γ., *Εάλω η Πόλις*, εκδ. Παγκόσμια Πολεμική Ιστορία.
9. Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*.
10. Μιχαήλ Κριτόβουλος, *Ιστορία*.
11. Νόργουϊτς Τ. Τ., *Σύντομη Ιστορία τού Βυζαντίου*, εκδ. Γκοβόστη.
12. Οστρογκόρσκι Γ., *Ιστορία τού Βυζαντινού Κράτους*, εκδ. Σ. Βασιλόπουλος.
13. Ράνσιμαν Σ., *Η Άλωση τής Κωνσταντινούπολης*, εκδ. Παπαδήμα.
14. Ράνσιμαν Σ., *Ιστορία των Σταυροφοριών*, εκδ. Γκοβόστη.
15. Χάλντον Τ., *Οι Πόλεμοι τού Βυζαντίου*, εκδ. Τουρίκη.